مجله علمی سلام

Salam Academic Journal

Journal Homepage: https://www.resaearch.salam.edu.af

دويم کال، دريمه او څلورمه ګڼهٔ وری - کب ۱۳۹۱هـ.ش

په اسلام کې د ښځې سیاسي حقوق

The Political Rights of Woman in Islam

DOI: 10.64104/v2.Issue3-4.n2.2012

ډاکتر عبدالباقي امين[1]

لنډيز

دغه ليکنه دښځو سياسي حقوق به عمومي تکو کی تر غور لاندي نيسي، په پيل کی دسياست او د سياسي حقوقو اصطلاح تعريف شوی ده، وروسته داپوښتنه تر غور لاندی نيول شوی چه آيا د سياسي حقوقو اصطلاح سمه ده او که دسياسی مکلفيتونو اصطلاح بهتره ده؟ له دی وروسته د سياسي حقوقو (مکلفيتونو) شکلونه او بني بيان کړی شوی دی او په هغه کي دښځو د وندی اخيستلو شرعي دلايل بيان شوی دی بيا د امر بالمعروف أو نهي عن المنکر) او نصيحت کولو په هکله بحث شوی دی او دا خبره بيان شوی، چه امر بالمعروف دژوندانه ټولو خواوو ته شامليری او دسياست دګر هم دهغه يوه برخه، بلکه يوه مهمه برخه ده او سخه هم دارينه وو سره يو خای پدی مکلفيت کی شامله ده بيا دبيعت په هکله خبره شوی او دا بيان شوی چه بيعت يو سياسي فعاليت او مکلفيت دی او نارينه او شخی تول بدی مکلف دي، دهغی نه وروسته دشوری په هکله بحث شوی دسياست په ډګر کی دشوری اهميت بيان شوی او دښځو ونډې په هکله خبره شوی د هغی نه ورسته دجهاد او هجرت په هکله خبره شوی او دا بيان شوی چه جهاد او هجرت بو سياسی عمل دی او ښځو به صدر اسلام کی په هغه کی په پوره شکل سره ونډه اخيستی ده وروسته دکفايی واجباتو او په هغه کي دسياسي حقوقو (مکلفيتونو په هکله خبره شوی همدارنګه به همدی مطلب کی بيا دسياست په ډګر کی کفايي مکلفيتونه واضحشوی ددی مطلب په اخر کي دحق د تعسفی استعمال په هکله خبره شوی هغه تعريف شوی او بيا دحق سلبی تعسف تعريف شوی ددی خبرنی به آخر کی به صدر اسلام کی دشخو خينی سياسی مواقف (دريځونه) ذکر شوي دپای په خبره کی هغه مهم نتايج ذکر شوي کوم چه دخيرنی به جريان کی ورته ليکونکی رسيدلی او هغه وړانديزونه پکښی های شوی کوم چه دسخو دسياسی حقوقو (مکلفيتونو) په هکله هغه ليکونکی ته ضروری ښکاره شوی

کليدي کلمي: ښځې، اسلام، سياسی حقوقو، شوری، بيعت، جهاد

[1]. د سلام د لوړو زده کړو د مؤسسی د حقوقو او سياسي علومو پوهنځي د قضا او څارنوالی د څانګې رئيس

ISSN: 3078-9583 (Online)   ISSN: 3078-9575 (Print)

د ۴۷ څخه تر ۹۶ پورې   پاڼې: ۵۲   د څيړيدو نېټه: ۱۳۹۱/۱۲/۲۰

مقدمه

ښځه د اسلام په مبارک دينکې داسې يو مکرم او عزتمند مخلوق دی لکه څنګه چه نارينه مکرم او عزتمند دی، په عزتمندۍ او انساني کرامت کې دښځې او نارينه تر مينځ کوم توپير نشته، او کوم فطري او خلقتي تفاوتونه چه دښځې او نارينه ترمينځ شته هغه ديو او بل دتکامل په خاطر دي، او ددې په خاطر دی، چه په کور او ټولنه کې کارونه دهغوی دفطری خصوصيتونو په اساس تقسيم شي، کوم چه داستطاعت (وس) او توانمندی ټکی(اصل) پکې نغښتی دی، نارينه او ښځه دواړه دښو کارونو په بدل کې (په يوه ډول) ثواب مومي، او دواړه عمومي شرعي مکلفيتونو ته يوشان ځواب ورکونه لری، الله پاک فرمايي: (أَنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى)[2]، ترجمه: زه دعمل کوونکی عمل که نارينه وي او که ښځه نه ضايع کوم. او الله پاک فرمايي: (وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ)[3] ترجمه: څوک چه صالح او ښه کارونه وکړي، نارينه وي او که ښځه، چه هغه مؤمن وي نو همدوی جنت ته ننوزي. او الله پاک فرمايي: (مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهُ حَيَاةً طَيِّبَةً)[4] ترجمه: څوک چه صالح عمل وکړي، نارينه وي او که ښځه چه هغه مؤمن وي نو هغه ته به ښه ژوند ورکړو.

دټولنې جوړونه او دهغې داصلاح لپاره کار او هڅه کول (زيار ايستل) دنارينه او ښځی دواړو وظيفه (دنده) ده، دا وظيفه (دنده) تنها (يوازې) دنارينه وظيفه نده، بلکه ښځه هم دنارينه تر خوا (څنګ)پدې وظيفه کې شريکه ده او يوځای ورسره دا مسؤوليت لری، دشريعت نصوص(متنونه) دانسان دمکلفيتونو په هکله په عمومي لفظ سره راغلي چه نارينه او ښځه دواړه په هغه کې شامليږی (رانغاړي)، مګر دا چه ښځه دهغه عموميت څخه مستثنی شوې وي، او که چيری ښځه ددې عمومي پيغام څخه نوي استثناء شوې نو هغه پدې عمومي تکليف کې داخليږي، اجتماعي او ټولنيز مکلفيتونه هم همداسې دي، دهغه په عموم کې ښځه داخله ده، او کوم چه نن ورځ ورته ډير کسان په سياسي ادبياتو کې ورته سياسي حقوق وايي دا هم دټولنيزو مکلفيتونو او مسؤوليتونو يوه برخه ده، چه تنها (يوازې) نارينه دهغه په اداء کولو باندې نه دی مکلف، بلکې ښځه هم په هغه کې شريکه ده، په اسلام کې واجبات او مسؤوليتونه چه په عمومي پيغام کې ذکر شوي وي، په هغه کې نارينه او ښځه دواړه شامليږی، صحابه وو کرامو ټولو داسلام څخه همدارنګه فهم او پوهه درلوده، نارينه او ښځو دواړو دا درک کوله چه دټولنې ټول افراد دټولنيزو مسؤوليتونو په پورته کولو مکلف دي، او عملا هم داصحابو نسل (نارينه او ښځو) د دې مسؤليتونو دپورته کولو او اداء کولو لپاره هڅه کړې ده، چه سياسي مسؤوليتونه دهغه يوه برخه ده، درسول الله صلی الله عليه وسلم په ژوندانه کې او دراشده خلفاو په عهد کې ښځو په سياسي مسؤوليتونو کې خپله ونډه په واضحه(څرګنده)توګه ترسره کړې ده، او دا د دې دليل دی چه دښځې غياب دسياسي فعاليتونو دساحې او ډګر څخه دمسلمانانو دانحطاط د دورې آثار دي چه دمسلمانو ټولنو عملي ژوند ورڅخه متأثر شوي دي، او دهغې په نتيجه کې ښځه په ټولنه کې دخپلې جوړوونکې دندې څخه لېرې شوې، او دهغې ټول استعداد او توانمندي دکور په کارونو اود اولاد په تربيه پورې منحصره شوې ده، په داسې

---

[2] دآل عمران سورت، ۱۵۹ شميره آيت.

[3] دالنساء سورت، ۱۲۴ شميره آيت.

[4] د النحل سورت، ۹۷ شميره آيت.

حال کې چه په ښځو کې داسې استعدادونه هم شته چه هغه دفاميل داحاطی نه بهر په ټولنه کې دتأثير ايښودلو قيادتي او ابتکاري وظايف ترسره کولای شي، اما ټولنه تر مختلفو نومونو دهغوی داستعداد او توانمنديو څخه محرومه شوې ده.

اسلامي شريعت حقوق دتکاليفو (داوامرو او نواهيو) په ډول سره مطرح کوي، او دارنگه مطرح کول دټولنو دغوښتنو سره اړخ لگوي او دسلبي تعسف (دحقوقو څخه نه استفاده کول) له مينځه وړي، او دټولنې افراد مثبت چلند او تعامل ته هڅوي، او له همدې ځايه د واجباتو صيغه په اسلامي فکر کې غوره او ښه تعبير دی دحقوقو دتعبير څخه، کوم چه په غربی ادبياتو کې رواج موندلی دی، او په ټولنه کې يې دحقوقو څخه داستفادی او گټې په هکله سلبي موقف (دريځ) رامينځ ته کړی، تردې چه ډير خلک په ټولنه کې دا حقوق ضايع کوي، او د هغه ضايع کول او دهغو څخه نه استفاده کول داسې خپل حق بولي لکه څنگه چه د هغې څخه استفاده کول خپل حق بولي.

شرعي نصوص او دهغو دلالتونه په انسان باندې (نارينه اوښځينه) په متکامل شکل (بشپړ ډول) سره سياسي عمل واجبوي کوم چه دټولنی دمنافعو(گټو) دساتلو او د ټولنې دسعادت، نيکمرغۍ او پرمختگ لپاره ضروري دي، لکه دنصيحت او مشورې د واجب اداء کول، حقه خبره کول، نواقصوا او تېروتنو ته گوته نيول، دمسلمانانو د سياسي قيادت لپاره قوی، ځواکمن او امانتداره انسان انتخابول، دهغه مؤسساتو ايجادول کوم چه د سياسي اصلاحاتو لپاره هڅه او کوښښ وکړي، لکه د سياسي احتساب، نصيحت او ناقدانه څېړنو بنسټونه، مؤسسات او د صنفي اتحاديو رامينځ ته کول.

په دېکې هيڅ شک نه شته، چه امت ښې او راشدې حکومتدارۍ ته کلکه او جدی (پرېکنده) اړتيا او ضرورت لري، او دا ضرورت او اړتيا د خوراک، څښاک، مسکن او د اوسېدلو دځای دضرورت څخه کم نه دی، او اسلامي شريعت هم دښه او راشد حکومت رامينځ ته کول په ټول امت باندې واجب گرځولی، او داچه ښځه د امت نيمايي برخه تشکيلوي، او هغوی کولای شي په فردي او ټولنيز ډول سره د سياسي اصلاح په ډگر کې ونډه واخلي، او که ښځه د دې نه محرومه وي نو د امت هڅه او کوشش به ديوې مسؤولې او توانمندې حکومتدارۍ درامينځ ته کېدو په هکله حتما نيمگړې او ناتوانه شي.

دېورته ټکو په نظر (پام) کې نيولو سره دغه ليکنه د دې لاندې هدفونو په خاطر درنو لوستونکو ته وړاندې کوم:

- د اسلام دښمنان داسې تبليغات کوي چه اسلام ښځې ته دټولنې دامورو (چارو) په هکله حقوق ندي ورکړي او په ښځه باندې ظلم کوي او هغه په کور کې زنداني کوي او نه يې پرېږدي چه دکور نه د باندې دټولنې په جوړولو کې برخه واخلی، نو پدې ليکنه کې به دا واضح کړم چه اسلام ښځه د دې څخه نه منع کوي چه هغه د ټولنې په سياسي، اقتصادي او ټولنيزو چارو کې برخه وانه خلي، او ددې دلايل به بيان کړم، چه د ټولنې په سياسي اقتصادي او اجتماعي چارو کې دښځې گډون نه يوازې چه جايز او روا کاردی، بلکې هغه يو شرعي واجب او مکلفيت دی.
- زموږ په ټولنه کې ډير خلک ديانت او ديندارې په شخصي او فردي عباداتو(لمونځ، روژه..) خلاصه کوي، اما اجتماعي او ټولنيزو مسؤوليتونو ته په اسلامي واجباتو او مکلفيتونوکې مناسب ځای نه ورکوي، او دا سبب شوی دی، چه ټولنيز فعاليتونه لکه سياست، اقتصاد او اجتماع.... ددينداره عناصرو دتوجه، پاملرنې او کارکړنې نه لېرې پاتې شي، او په نتيجه کې دا ساحه او ډگر دنيکو او اخلاصمنو افرادو څخه خالی (تش) شي، او په بل عبارت د ټولنې دينداره طبقه د همدې ناقصې ديني پوهې په نتيجه کې د اجتماعي، سياسي او اقتصادي ډگر سره فاصله ونيسي او هغه داسې عناصرو ته پرېږدی، چه دمال او دارايی (ثروت) ټولول يې دژوندانه ستر هدف او مقصد وي، نو هغوی په کامل توان سره دی ډگر ته وردانگی، او په ډيره بې انصافۍ سره پدې ډگر کې ناوړه تصرفات کوي، چه په امت کې د بې عدالتۍ او طبقاتي

نظام او دفقر او جهالت د پراختیا سبب گرځي او اسلامي ټولنه دبدبختی او وروسته پاتې کېدو په لور حرکت کوي، نوپدې لیکنه کې به واضح کړم، چه سیاسي فعالیت دعامه او ټولنیزو چارو د سمون او دخلکو دمنافعو دساتلو او بیا هغه ته د ودې ورکولو په خاطر یو دیني واجب او مکلفیت دی، او دا هم هغسې شرعي مکلفیت دی،لکه څنګه چه لمونځ کول او روژه نیول شرعي مکلفیت دی، صرف په دومره فرق او توپیر سره چه په اجتماعي مکلفیتونو کې پیغام ټولې ټولنې ته متوجه دی، چه دنه کولو په وخت کې گناه هم ټولې ټولنې ته متوجه کېږي، او د نه کولو او نه عملي کولو ضرر یې هم په ټولنه باندې لوېږي، اما په فردي او شخصي عباداتو کې پیغام هر فرد ته متوجه دی، او دنه کولو په صورت کې گناه هم فرد ته متوجه کېږي، او کوم ضرر چه دنه کولو په وختکې مینځ ته راځي هغه هم فرد ته متوجه کېږی، چه دا ډول مقایسه او پرتله کول بیا داجتماعی مکلفیتونو(چه سیاسی فعالیت دهغه یوه برخه ده) اهمیت په شرعي لحاظ سره ډیروي، چه داخبره پخوانیو علماوو هم کړې ده.

- زموږ ټولنه د سیاسی امورو او چاروپه هکله زیات مشکلات او ستونزې لری، په اسلامي ټولنو باندې سیاسي استبداد حاکم دی، او د دې استبداد دحاکمیت په نتیجه کې د خلکو منافع ضایع شوې، فساد حکومتی اداراتو ته لاره موندلې، دمشرتابه تر خوا څو متملقین راټول شوي چه غیر دمشر د مداحې څخه په نور کار باندې نه پوهېږي، او د دې استبداد دحاکمیت په نتیجه کې اسلامي ټولنې د ترقۍ او تمدن دنړیوال حرکت څخه د اداري، صنعت، تجارت...... په ساحاتو کې وروسته پاتې شوي، مسلمانان د فقر، جهل او داخلي نزاعاتو په مرضونو باندې آخته شوي، چه په نتیجه کې قوی او پیاوړي هېوادونه زموږ دزیرمو او شتمنیو دلوټولو په فکرکې شول، او اسلامي نړۍ ته یې راودانګل او اسلامی ملتونه یې تر یرغل لاندی راوستل، او په نتیجه کې داسلامي امت داکثرو ملکونو سیاستونه د استعماري گټو دساتلو په خدمت کې واقع شول، نو د دې ځایه ده، چه دراشده حکومت د رامینځ ته کیدو او راتګ کلک ضرورت احساس کېږی، چه هغه دخلکو په خدمت کې وي او دخلکو منافع او شتمنی تشخیص کړي، هغه وساتی او هغو ته وده ورکړي، او په نهایت کې د یوې مرفه، هوسا او مترقي ټولنې دجوړتیا په لور د هیواد بشري او مادي شتمنۍ په کار واچوي او د دې شتمنیو مدیریت په کاملا امانت دارۍ، صداقت او توامندۍ سره وکړي، او ملت د دې هڅو په نتیجه کې داسې لوړتیا ته ورسوی چه دنورو ملتونو دهدایت او لارښونې سبب شي او په بشري نړۍ کې دعدالت د تأمین لپاره زمینه جوړه کړي، او د دې لوړ هدف لپاره به په دې لیکنه کې دښځو رول او ونډه واضح کړم.

دا لیکنه په پنځو مطلبونو کې ترتیب شوې، چه په لومړي مطلب کې می ځینی مقدماتی مسایل واضح کړي دي، په پیل کې دسیاست دکلمې مفهوم او معنی واضح شوې، دهغی نه ورسته بیا حقوق تعریف شوی او ددواړو کلمو دمفهوم د واضح کولو نه ورسته د سیاسي حقوقو اصطلاح تعریف شوې ده.

په دوهم مطلب کې مې په دې هکله خبره کړې ده، چه آیا د سیاسي حقوقو اصطلاح سمه ده او که هغه ته دسیاسی مکلفیتونو اصطلاح وکارول شی بهتره به وي؟ او په دې مطلب کې مې دا بیان کړی، چه سیاسي حقوق داسلامي شریعت په رڼا کې اصلا مکلفیتونه او واجبات دی، او دسیاسی حقوقو اصطلاح ورته کارول دقیق او موجه ندي، او همدار نګه په دې مطلب کې مې د سیاسی حقوقو داصطلاح دکارولو په اساس د منفي اړخ د رامینځ ته کېدو په هکله هم بیان کړی دی، او دا مې هم واضح کړی ده، چه د دې حقونو څخه په ځای گټه پورته کول دټولنې په روند او بهیر باندې څومره مثبته اغیزه لري؟

په دریم مطلب کې مې د سیاسي حقوقو (مکلفیتونو) شکلونه او بڼې بیان کړې او په هغه کې مې دښځو د ونډې اخیستلو شرعي دلایل بیان کړی دی، په پیل کې مې دا مطلب بیان کړی،چه په الله تعالی او دهغه په رسول صلی الله علیه وسلم او داسلام په شامل او هر اړخیز دین باندې ایمان راوړل او په ټولنه کې دهغه دتطبیق لپاره هڅه کول په خپل ذات کې سیاسي عمل دی، هر انسان په دې مکلف دی، چه په اسلام باندې دیو شامل او هراړخیز دین په حیث او توګه باندې ایمان راوړي او بیا دهغه د عملي کولو لپاره هڅه وکړي، او په دې بحث کې مې دا بیان کړې ده، چه ام المؤمنین خدیجه رضی الله عنها اولینه ښځه وه، چه په اسلام باندې یې ایمان راوړ، او په هغه کې دومره سیاسي پوهه او شعور وو، چه دنبوت صادقانه غږ د دروغجن غږ څخه بېل کړی، او بیا هغه دین ومني او دهغه د تطبیق لپاره هڅه وکړي او خپل ژوند د هغه لپاره وقف کړي، بیا مې دامر په ښو کارونو او نهی له بدو کارونو (امر بالمعروف او نهی عن المنکر) او نصیحت کولو په هکله بحث کړی دی او دا مې بیان کړې، چه امر بالمعروف دژوندانه ټولو خواوو ته شاملیږی، او دسیاست ډګر هم دهغه یوه برخه بلکه یوه مهمه برخه ده، او ښځه هم دنارینه وو سره یو ځای پدې مکلفیت کې شامله ده، بیا مې دبیعت په هکله خبره کړې، هغه مې تعریف کړی او دا مې بیان کړی چه بیعت یو سیاسي فعالیت او مکلفیت دی او نارینه او ښځې ټول پدې مکلف دي، چه د اسلامي ټولنې لپاره وړ او مناسب مشرتابه وټاکي، دهغې نه وروسته مې دشوری په هکله بحث کړی، هغه مې تعریف کړی، او بیا مې دسیاست په ډګر کې دشوری اهمیت بیان کړی، او دهغې نه ورسته مې دښځو د ونډې په هکله خبره کړې او دا مې بیان کړې چه ښځه دشوری اهل ده او درسول الله صلی الله علیه وسلم او راشده خلفاوو په زمانه کې ښځو عملا دسیاست په ډګر کې په شوری کې برخه اخیستې او دمسلمانانو مشرتابه دهغوی مشورې په نظر کې نیولې دی، د هغې نه ورسته مې بیا دجهاد او هجرت په هکله خبره کړی او دامې بیان کړی چه جهاد او هجرت یو سیاسی عمل دی او ښځو په صدر اسلام کې په هغه کې په پوره شکل سره ونډه اخیستې ده.

په څلورم مطلب کې مې دکفایي واجباتو او په هغه کې دسیاسي حقوقو (مکلفیتونو) په هکله خبره کړې، په پیل کې مې کفایي مکلفیتونه او واجبات تعریف کړی، ورسره مې عیني مکلفیتونه هم تعریف کړی او ددې اصطلاح ګانو درامینځ ته کېدو علت مې هم بیان کړی، بیا مې دشریعت مقصد او هدف په کفایي مکلفیتونو او واجباتو کې بیان کړی، او دا مې هم بیان کړی چه کفایي مکلفیتونه اصلا دعامه چارو او مسلمانانو دعامه منافعو دساتلو په خاطر وضع شوی، اما دمسلمانانو دسستۍ او یاهم په اسلام باندې دسمې او شاملې نه پوهی په نتیجه کې دا مکلفیتونه مسلمانانو ته کم رنګه معرفي شوي او یاهم ورته کافي اندازه توجه نده شوی، او د همدې ناسمې پوهې په نتیجه کې ډیر مسلمانان ټولنیزو مسؤولیتونو ته د دیني وجیبې او مسؤولیت په سترګو نه ګوري بکله هغه ته دیو مباح او یاهم مستحب کار په سترګه ګوري، په داسې حال کې چه کفایی مکلفیتونه په حتمیت او لزومیت کې دعینی مکلفیتونو څخه کم ندی، صرف توپیر پدی کې دی چه په عینی مکلفیتونو کې مکلفیت هر فرد او عین مکلف ته متوجه دی او په کفایی مکلفیتونو کې پیغام ټولی ټولنی ته متوجه دی، همدارنګه په همدی مطلب کې می بیا دسیاست په ډګر کې کفایي مکلفیتونه واضح کړی، چه پدې هکله مې دقوی او امین حاکم دانتخاب دمکلفیت په هکله خبره کړې، دا مې بیان کړی چه دوړ سیاسی مشرتابه انتخابول کفایی مکلفیت او واجب دی، او ښځه هم په دې مکلفیت کې د نارینه تر خوا شامله ده، بیا مې دحکومت دڅارنی او نظارت په هکله خبره کړی او دا مې بیان کړی چه دا څارنه هم مکلفیت دی او دڅارنې دموجودیت لپاره مناسب هیکلونه جوړول په ټولنه کې هم یو مکلفیت دی، تر څو وکولای شی دحکومت کړنی ارزیابی کړی او هغه داسلامی ټولنې دغوښتنو او ضرورتونو سره پرتله او دامکاناتو،

فرصتونو او موانعو په نظر کې نیول سره هغه ارزیابي، او بیا دحکومت داصلاح او ښه والی په هکله مناسب او مؤثر فشارونه رامینځ ته کړی او دا مې بیان کړې، چه ښځه د دې کارونو او فعالیتونو په هکله دنارینه سره یوځای مکلفیت او دنده لری او داکار تنها دنارینه په غاړه ندی، ددی مطلب په آخرکې می بیا دحق د تعسفی استعمال په هکله خبره کړی، هغه می تعریف کړی او بیا می دحق سلبی تعسف تعریف کړی، او دا می بیان کړی چه دکفایی واجباتو سم ، شمولی او تمدنی پوهیدل دحق سلبی تعسف له مینځه وکړی او دټولنی افرادو ته دایجابی او مثبت تحرک روحیه او انگیزه ورکوی، چه په نتیجه کې دټولنی دپرمختگ سبب گرځی.

په پنځم مطلب کې مې په صدر اسلام کې دښځو ځینې سیاسی مواقف (دریځونه) ذکر کړي، چه پدې اړه مې دابوبکر صدیق رضی الله عنه ددوه لورگانو مواقف ذکر کړی، چه یوه هم ام المؤمنین عایشه رضی الله عنها ده او بله هم اسماء د هغې مشره خور ده، چه دحجاج ابن یوسف پر وړاندې یې خپله دحق خبره وکړه، او د هغې نه ورسته مې بیا هغه شرعي ضمانتونه بیان کړی، چه اسلامي شریعت دخپلو احکامو په لړ کې د ښځی دسیاسي پوهاوی د تحقق په اړه روا کړي دي.

دپای په خبره کې مې هغه مهم نتایج ذکر کړی، کوم چه دڅیړنې په جریان کې ورته رسیدلی یم، او هغه وړاندیزونه می پکښې ځای کړی، کوم چه دښځو دسیاسی حقوقو (مکلفیتونو) په هکله هغه راته ضروری ښکاره شوی.

دپاک الله نه غواړم چه زما قصد او نیت د دې لیکنې په کولو کې دالله تعالی د رضامندۍ په خاطر خالص کړی، چه د هغې په نتیجه کې پاک الله ماته د دې لیکنې اجر راکړي، او دا لیکنه د فکري روښانتیا او داسلام ددین د هراړخیز او متوازن پوهاوی په اړه یو مثبت قدم وگرځوي.

لومړی مطلب

دسیاسي حقوقو مفهوم

اول: دسیاست تعریف

مسلمانو معاصرو فقهاوو سیاست داسې تعریف کړی دی: سیاست داسلامي دولت دچارو دتدبیر څخه عبارت دی، کوم چه عامه منافع او مصالح تأمین کړی، ضررونه دفع کړی، او دشریعت دحدودو او اصولو څخه تجاوز ونه کړی.[5]

دوهم: دحق تعریف

حق هغه واک دی، چه انسان ته دتصرف او یاهم دبل چا څخه داداء کولو دغوښتنی صلاحیت ورکوی، لکه دانسان تصرف په خپلو ممتکلاتو کې او یاهم د انسان صلاحیت پدې کې چه دنورو انسانانو څخه دهغه تعهداتو د پوره کولو غوښتنی وکړي، کوم چه په ځان باندې یې منلې وي.[6]

---

[5] وگوره: عبدالوهاب خلاف، السیاسة الشرعیة، ۱۹۷۷م دار الأنصار، ص: ۱۵ ، او ابن عقیل حنبلی سیاست داسی تعریف کړی دی: (هغه تصرفات چه خلک دهغه سره صلاح ته لنږ او له فساد څخه لیری وی که څه هم په هغه کې درسول الله صلی الله علیه وسلم نه نص نه وی راغلی او نه هم په هغه کې په وحی کې څه نازل شوی وی) او بعضی هم شرعی سیاست داسی تعریف کړی دی: دشرعی احکامو په رڼا کې دبشری سلوک تنظیمول هغه که راعی (حکومت) وی او که رعیت (محکومین) وی.

[6] دحق دتعریف په هکله وگوره: احمد عبدالله عوضی، په اسلامی شریعت کې درعیت سیاسی حقوق او دوضعی نظامونو سره دهغه مقایسة (الحقوق السیاسیه للرعیة فی الشریعة الاسلامیة مقارنا بالنظم الوضعیة) په مقایسوی فقه کې دماستری رساله، چه داحمد علی ازرق تر سرپرستی لاندی لکېل شوی چه په ۱۹۹۴م کال کې دامدرمان اسلامی پوهنتون ته وړاندی شوی، ص: ۴، او عبدالرزاق سنهوری، اصول القانون، منشأ معارف، اسکندریة، مصر، ص:۵۸.

دريم: دسياسي حقوقو تعريف

داسلام په فرهنگ کې سياسي حقوق عبارت له هغه مکلفيتونو څخه دی، چه په امت کې د ښې حکومت داری درامينځ ته کېدو او دهغه دمقاصدو دتحقق او پوره کېدو په اړه دمسلمانانو په اوږو اېښودل شوی دی.[7]

او د سياسي حقوقو موضوعات عموما په اسلامي فقه کې د دشرعي سياست او ياهم سياسي فقهې تر نوم لاندې ځای په ځای شوی دی، او په هغه کې دفرد او دولت ترمينځ دمسايلو تنظيم تر بحث لاندې نيول کېږی.[8]

دوهم مطلب

سياسي حقوق او که سياسي مکلفيتونه؟

دسياسي حقوقو اصطلاح نن ورځ ډېره زياته شوی ده او ډېره استمعاليږی، تردې اندازه خو د دې اصطلاح استعمالول سمه معنی لري، چه په هغه کې وپوهېدل شي، چه انسانان دا واک لري چه دسياسي قضاياوو په هکله، د ښې حکومتدارۍ په هکله، دراعي او رعيت ترمينځ په عادلانه تعهداتو د ولاړې رابطې د سمې جوړولو په هکله، هڅه وکړي او په عامه امورو او چاروکې دغلطو، ناروا او مضرو تصرفاتو مخه ونيسي، اما په اسلامي ادبياتو کې دغه دښې حکومتدارۍ درامينځ ته کولو هڅې دحق او حقوقو دکلمی نه پورته او په قوی شکل کې مطرح شوی دی، هغه مکلفيتونه دی او انسان ددين له لحاظه ملزم دی، چه دا دسياست په ډگر کې مکلفيت ترسره کړی، هغه يوازې واک ندی بلکې هغه مسؤوليت دی، او حق لکه څرنگه مو چه پورته تعريف کړی هغه واک ته وايي چه انسان ته د تصرف صلاحيت ورکوي او يا هم دبل چا څخه دالتزاماتو او تعهداتو د پرځای کولو د غوښتنې حق ورکوي، اما سياسي حقوق داسلام له نظره دحق دتعريف په چوکاټ کې نشي خلاصه کېدای بلکې دهغه نه زيات قوت لري، ځکه حق په هغه پورته معنی او بنسټ انسان ته دتصرف او غوښتنی صلاحيت ورکوي، او د هغی ترڅنگ انسان ته دنه تصرف او ياهم نه غوښتنې صلاحيت هم ورکوي، او دا تصور داسلام دتصور سره فرق او توپيرکوی، نو له دی ځايه ده چه سياسي حقوقو ته بايد سياسي واجبات او ياهم سياسي مکلفيتونه وويل شی، او ددې تعمق نه دا جوته معلوميږی چه اسلامي نظر دسياسي حقوقو په اړه دقيق، دجامعې او ټولنې دغوښتنو سره برابر، او د انساني ټولنې په هکله د مسؤوليت پيژندنې سره توافق او سمون لري، او د دې مطلب د پوره شرحه کولو په خاطر دا لاندې مطالب ذکر کوم:

- **د انساني ټولنې دغوښتنو پوره کول دمکلفيتونو په بڼه کې**: اسلامي شريعت هغه څه چه د انسانانو څخه غواړي، هغه دمکلفيتونو په بڼه کې ددوی په اوږو باندې ږدي، چه دا مکلفيت کله هم ديو کار او عمل د اجراء کولو په اړه وی او اسلامی شريعت دمسلمان څخه غواړی چه هغه اداء او ترسره کړی، او کله هم اسلامي شريعت دانسان څخه ديو کار څخه ډډه کول او دهغه نه عملي کول غواړي، او دهغه څخه دځان ساتلو امر کوي.

[7] احمد عبدالله عوضی، په اسلامی شريعت کې درعيت سياسی حقوق او دوضعی نظامونو سره دهغه مقايسة (الحقوق السياسيه للرعية فی الشريعة الاسلامية مقارنا بالنظم الوضعية) په مقايسوی فقه کې دماستری رساله، چه داحمد علی ازرق تر سرپرستی لاندی لکېل شوی چه په ۱۹۹۴م کال کې دامدرمان اسلامی پوهنتون ته وړاندی شوی، ص: ۱۲، او دکتور جابر جاد په خپل کتاب (القانون المدنی الخاص) ص:۲۷۲ کې داسی تعريف کړی: (سياسی حقوق هغه حقوق دی چه دهغی لا لاری فرد د دولت اوحکومتداری په کارونو کې برخه اخلی).

[8] سابقه فقهاوو په سياست کې ليکنی کړی دی: امام ماوردی شافعی داحکام سلطانی تر نوم لاندی کتاب ليکلی، او ابويعلی فراء هم داحکام سلطانی تر نوم لاندی کتاب ليکلی، ابن تيميه السياسه الشرعيه فی اصلاح الراعی والرعيه ترنوم لاندی کتاب ليکلی، وطرق حکمی ابن قيم تأليف کړی او معاصرو علماو هم دسياسی فقهی په اړه ډېر کتابونه ليکلی دی.

- **دشرعي مکلفیتونو مقصدونه**: اسلامي شریعت ددې په خاطر دیو کار په عملي کولو باندې امر کوي چه هغه کار د انسان دفردي ژوندانه او یاهم دټولنیز ژوندانه لپاره مفید او یاهم ضروري وي، او دهغه نه عملی کول او دهغه پرېښودل دانسان په فردی او یاهم اجتماعی ژوندانه باندی منفي تأثیر پرېږدی، او فرد او یاهم ټولنی ته ضرر رسوی، او مسلمان علماء وایی چه اسلامي شریعت چه دکوم کار نه نهی کړی ده په هغه کې حتما ضرر نغښتی دی، او دکوم کار په کولو یې چه امر کړي حتما هغه دانساني ټولنې لپاره په فردي او یاهم اجتماعي لحاظ باندی مفید دی.
- **مکلفیتونه متفاوتې درجې لري**: او بیا دامفیدیت داهمیت له کبله دوه ډوله دی، یا هم دا مفیدیت ډیر قوي دی، چه دانسان د فردي ژوند او یاهم دټولنې د باعافیته حرکت لپاره ضروري او حتمي وي، چه اسلامي شریعت بیا دهغه په کولو باندی حتمي امر کوي، او هغه دواجبو او یاهم فرایضو په چوکاټ کې اچوي او دهغه تطبیقول په حتمي شکل سره غواړي، خوکله چه دیوه کار کول مفید او ګټور وي اما ضروري نه وي او دهغه په نه کولو کوم ضرر یا زیان دانسان فردی ژوندانه او یاهم ټولنې ته نه رسیږي نو اسلامي شریعت په دې حالت کې د دې کار کولو ته مسلمان ترغیبوی او هڅوي، او دسنتو او مستحبو احکامو په جمله او ټوله کې هغه راولي چه په کولو یې انسان ته ثواب رسیږی اما په نه کولو یې انسان ته ګناه نه متوجه کېږي او مسلمان په هغه صورت کې مقصر نه ګڼل کېږي.
- **فردي او ټولنیز مکلفیتونه**: او دغه مفید، ګټور او یاهم ضروری کارونه چه اسلامي شریعت یاهم هغه ته ترغیب او هڅونه کړی او یاهم یې هغه دحتم او الزام په شکل سره دانسان څخه غوښتی دي، یاهم دمسلمان په فردي عبادتي ژوند پورې اړه لري، او دهغه دعملی کولو څخه دشریعت اساسي مقصد دانسان تربیه او روزنه او تزکېه وي، چې دیته په اسلامي شریعت کې عیني مکلفیتونه وایی چه هر فرد هغه باید اجراء کړی، او دا مفید او ضروری کارونه یاهم دټولنیزو منافعو دتامین او ساتلو په خاطر وی او دشریعت مقصد او غرض ورڅخه داوی چې ټولنیز منافع په سم شکل سره وساتل شي او د هغه ساتنه او حمایه وشي، چه دا مکلفیتونه داسلامي شریعت په اصطلاح کې کفایي مکلفیتونه دي او د هر فرد عملي کول په هغه باندې ضروري نه وي، اما دهغه کار کېدل او اجراء موندل هدف وي او د هرچا له طرفه چه وي، دلته همدومره مختصر ذکر کوم، چه د لیکنې په پای کې به کفاي او عیني مکلفیتونه په لړ غوندې تفصیل سره ذکر کړم.
- **ټولنیز مکلفیتونه حقوق ندي، بلکې واجبات دي**:کومو فعالیتونو او کارونو ته چه غربی او لوېدیځ سیاسی ادبیات سیاسي حقوق وایي په حقیقت کې هغه ټول اجتماعي مکلفیتونه دي، چه داسلام دین دمکلفینو په غاړه باندې ایښي دي، د ټولنی لپاره سیاسي وړ قیادت انتخابول په غربي ادبیاتو کې حق دی، دهغوی په اند انسان کولای شي، چه د انتخاب صندوقونو ته ورشي او کولای شي هلته ور نه شي، نو که ورشي د خپل حق نه یې استفاده کړې ده، او که ورنه شي نو دټولنې په هکله دکومې ګناه مرتکب ندی شوی، اما د هغه حق دی، چه د انتخاباتو صندوق ته لاړشي، او څوک هم هغه ددی نه منع کولای نه شي، اما په اسلام کې بیا دا خبره نه شته، داسلام له نظره اسلامي ټولنه مکلفه ده، چه دخپل ځان لپاره داسې سیاسي قیادت انتخاب کړي، چه په هغه کې دوه اساسي صفتونه وجود ولري، یو یې امانت دی، او امانت په دې معنی دی، چه سیاسي قیادت باید دخلکو دمنافعو په ساتلو کې امانتدار واوسیږي، دملت په عامه شتمنیو کې دانصاف په نظر کې نیولو سره تصرف وکړي، هغه خپله ټوله هڅه د دې لپاره وکړی چه ملت یی هوسا او پرمختللی وی، دوظایفو په ویشلو کې دکفایت او وړ والی معیار اساس وبولي او ټول ملت ته په یوه سترګه وګوري، او دوهم صفت دا چه هغه توانمندی ولري د دې قدرت او وړتیا ولري،چه دخلکو دمنافعو د تأمین لپاره هڅه وکړي، دهېواد منافع تشخیص

کړای شي، نو دا د خلکو مکلفیت دي، چه داسې یو سیاسي قیادت انتخاب کړي، او پدې اړه هیڅ سستي، ناغیړي او کسالت ونه کړي، او هیچا ته هم اجازه نه شته چه د دې کوشش څخه ځان وباسي، او که څوک ددې کار نه ځان وباسي نو دشرعي واجب دعملی کولو په هکله یې سستی او ناغیړي کړې او ګنهکار دی.

په غربی ادبیاتو کی دسیاسي حقوقو اصطلاح سبب شوې،چه حق د مسؤولیت او مکلفیت نه لېرې پاتې شي او دهغه څخه فاصله ونیسي، او سبب شوې دسیاست په ډګر کې سلبیت او منفی ګرایی رامینځ ته کړي چه هغی ته سلبی تعسف هم وبل کېدای شی (په سیاسی فعالیت کې نه شرکت کول) اودهمدی ناسم فهم په اساس په اسلامي نړی کې ډېر ځله زیات خلک دهیواد دسرنوشت او برخلیک دټاکلو په مسایلو کې بی مسؤولیته موقف او دریځ نیسي، لکه چه هیڅ په هغوی پورې اړه نه لري، ښه دینداره لمونځ ګذاره سړی به وی، یو لمونځ به هم په جمع نه قضا کوی، اما کله چه دانتخاباتو ورځ راشی یا به خپله رایه په چا باندی دځه مادی امتیازاتو په مقابل کې خرڅوی، او یابه هم دخان او دقبیلی دمشر په خاطر به خپله رایه د یو کس لپاره کاروی، او دا چه خپله رأیه امانت وبولی او هغه چاته یی ورکړی چه هغه ددی وظیفی لپاره مستحق او وړ ګڼی، داسی خلک به په ټول هیواد کې دګوتو په شمیر سره هم پیدا نشی، او دا نوع خلک کوم چه پورته تصرف کوی په خپلو شخصی عباداتو کې ددینداری ترخوا بیا په دی عمل کې هیڅ نوع احساس دې حرج او ننګونې هم نه کوي، ځان ګنهکار هم نه ورته ښکاریږی.

دغه پورته واقعیت په دې دلالت کوي چه اجتماعي مسؤولیتونه په دیني پیغام کې ټولنې ته په سم شکل سره نه دی رسیدلي، او خلک دټولنیزو مسؤولیتونو په هکله داسلام دمبارک دین په رڼا کې سم او سوچه معلومات نلري.

په اوسني وخت او زمانه کې چه کوم ضرر اسلامي ټولنو ته دسیاسی ناوړ قیادت له خوا متوجه شوی دبل هیچا له خوا نه دی متوجه شوی، که اسلامي ملکونه د غربی یرغلګرو تر برید لاندې راغلی همدې استبدادي سیاسي قیادتونو ورته لاره هواره کړې، که په ملک کې فقر او بیکاری زیاته شوی، دهمدې سیاسي قیادتونو دخیانت او ناکامی اداري په سبب وو، که په هیواد کې بی سوادي او مخدره مواد ډیر شوي نو هم د همدې خاینو، مستبدو او دزور په واسطه دقدرت نیوونکو سیاسي مشرانو د عمل نتیجه ده، او که ددې ټولو په نتیجه کې اسلامي امت ټوټې ټوټې اواختلافاتو کې ژوند تیروي د اهم دهمدې سیاسي مشرانو دعمل نتیجه ده، داسلام مبارک دین اسلامي ټولنه مکلفه کوي، چه باید داسې د خلافت او حکومتدارۍ مؤسسه مینځ ته راولي کومه چه دخلکو په مینځ کې دالله پاک دین پلی کړي، او ددین په رڼا کې دخلکو منافع اوګټې په عادلانه توګه وساتي، او دا یو کفایي واجب دی او ترهغه به خلک ګنهکار وي چه دوی نه وی کړای شوی چه داسې یو راشده حکومت او داسې یوه مسؤولیت پیژندونکي اداره را مینځ ته نه کړی، نو مسلمانانو ته پکار ده، چه نوموړي ټولنیز مسؤولیت ته دیو دیني او اسلامي مسؤولیت په حیث متوجه شي، او دا ځکه چه په دې کار پورې د ټولنې ټوله راتلونکې تړلې ده.

دریم مطلب

دسیاسي حقوقو (مکلفیتونو) بنې او په هغه کې دښځو ونډه

اول: د اسلام په شامل دین باندې ایمان راوړل

نارینه او ښځه دواړه پدی مکلف دی، چه داسلام په ژوند شموله او مبارک دین باندې ایمان راوړي، هغه څه چه پیغمبر صلی الله علیه وسلم دالله له طرفه امت ته راوړي په هغه باندې ایمان راوړي، او ایمان راوړل پداسې دین باندې چه دژوندانه دټولو چارو دتنظیم لپاره ارشادات، لارښونې او هدایات لري او بیا دهغه دعملی کولو لپاره هڅه کول یو سیاسی عمل دی،

ځکه داسلام مبارک دین دښی حکومتداری دجوړیدو لپاره هدایات او ارشادات لري، دعامه منافعو دحفظ او خوندي ساتلو لپاره ارشادات او هدایات لری، داجتماعی عدالت دتأمین لپاره احکام او لارښوونی لري، لکه څنګه چه اسلام د اوسېدلو دمحیط دجوړتیا او حمایت لپاره ځانله لارښوونې لري، اسلام مسلمانانو ته امر کوی چه دظالم سره کمک ونه کړی، دهغه د ظلم مخه ونیسي، چه دا کارونه ټول سیاسی عملونه دی، نارینه او ښځه دواړه پدی باندې مکلف دي، دصدر اسلام دمسلمانانو ژوند موږ ته دا ښه جوته کوی چه هلته ښځو دخپلو هراړخیزو مکلفیتونو دپورته کولو لپاره خپله ټوله هڅه کوله، تاسی وګوري چه ام المؤمنین خدیجه رضی الله عنها لومړنۍ ښځه وه، چه په رسول الله صلی الله علیه وسلم باندې یې ایمان راوړ او داسلام مبارک دین یې قبول کړ، او تاسې دخدیجې رضی الله عنها په شخصیت کې مهمی خوا ته باید متوجه شی، هغه له لوړېسیاسی پوهې او سیاسي ځیرکتیا څخه برخمنه وه، او خدیجه رضی الله عنها پوره پوهېده چه دآخرینی او ورستني پیغمبر د راتلو وخت را رسېدلی دی او دا علم یې هم درلود چه د هغه صفتونه او خصلتونه وپیژني، او بیا وکولای شي، چه درسول الله صلی الله علیه وسلم دخبرو څخه دا وپوهیږی چه هغه پیغمبر دی، او د خدیجې رضی الله عنها دسیرت څخه دا درس اخلو چه ښځه ددی په خاطر چه خپله دنده او وظیفه په ټولنه کې سمه اداء کړی نو باید په هغه څه پوه وی کوم چه دهغه په شاوخوا او چاپیریال کې تیریږی، هغه درک کړای شی، هغه تحلیل کړای شی او په هغه کې خپله توانمندی او وظیفه وپیژندلای شی، او دټولنې دخیر او بهبود لپاره هڅه وکولای شي[9]

دوهم : امر په معروف او نهی له منکر څخه

امر په معروف دی ته وایی چه مسلمان کله هم چه یو دیني واجب کار و ویني، چه په ټولنه کې نه ترسره کېږی او اسلامي شریعت دهغه په کولو امر کړی وی،که داکار دټولنې د افرادو په فردي ژوندانه پورې اړه ولري او یاهم په ټولنیزه ساحه پوری اړه ولری اودخلافت دمؤسسی له خوا نه ترسره کېږی، نو دی وخت کې مسلمان ساکت نه پاتی کېږی بلکه دهغه کار په کولو باندی توصیه کوی، مربوطه طرف که فرد وی او که دټولنی مشرتابه وی متوجه کوی، او یاهم داسی لاری په ډیر حکېمانه شکل سره پکار اچوی چه هغوی دواجب کار کولو ته تشویق او یاهم اړ کړی.

نهی له منکر څخه دیته وایی چه یو مسلمان که په ټولنه کې ووینی چه دټولنی خلک او یاهم دخلافت مؤسسه دهغه څه مرتکب کېږی کوم چه اسلامی شریعت دهغه څخه نهی کړی وی، او یاهم دهغه دتصرف په نتیجه کې دامت خلکو ته ناجایز ضرر رسیږی، نو دلته هم مسلمان په دی مضر او ناجایز سلوک باندی ساکت نه پاتې کېږی بلکه دهغه ناروا کار په ترکولو باندی توصیه کوی او یاهم داسی فشارونه ایجادوی چه دهغه په نتیجه کې مربوط اطراف دهغه مضر او ناروا کار پریښودلو ته اړ شی.

دمعروف کلمه ټولو هغو ښو کارونو ته شاملیږی چه شریعت په هغه باندی امر کړی دی، که دا کارونه دانسان په فردی ژوندانه پوری اړه ولری لکه لمونځ، روژه، حج، رښتیا ویل..... چه دهغه تطبیق دفرد په سلوک او روش پوری اړه لری، او که دا ښه کارونه په ټولینزو ګټو او منافعو پوری اړه ولری، لکه په ټولنه کې داسلامی شریعت دعامه احکامو تطبیقول، داسلامي اقتصادي نظام رامینځ ته کول، دملت داساسی ضرورتونو پوره کول، خلکو ته دکار د زمینی پیدا کول، دهغه ټولو ضرورتونو پوره کول کوم چه یوه باعافیته ټولنه دهغه موجودیت ته اړه وی...... چه عموما دا کارونه او ټول د ملی ګټو او منافعو حمایت

[9] وګوره: اسماء بنت محمد احمد زیاده (دور المرأة السیاسی فی عهد النبی والخلفاء الراشدین) دار السلام، اوله طبعه، ۲۰۰۱م، ص: ۹۸.

او ساتنه د خلافت د مؤسسی (حکومت) وظیفه ده، مسلمان باید هڅه وکړی ترڅو ټول هغه لازمی او واجب کارونه چه دفرد او یاهم دولت په غاړه اینبودل شوی دی عملی کړی، ټولنه په مجموعی شکل سره داسی وهڅول شی چه خپل مسؤولیتونه په سم شکل سره اداء کړی، او دټولنی افراد دهمدی هدف په خاطر باید ټولی هغه مناسبی او مؤثری لاری چاری پکار واچوی، ترڅو ټولنه خپلو مسؤولیتونو ته متوجه کړی، په فردی شکل سره هم فرد او هم دولت خپلو وظایفو ته متوجه کړی، دمنبر له لاری درسنیو له لاری دکتاب او لیکنو له لاری............ خپله دتوصیی کولو وظیفه ترسره کړی، حقایق واضح کړی، او په ټولنیز حرکت کې غلطی او ناروا تصرفات برملا کړی، خودیته باید فرد متوجه وی چه دتوصیی وظیفه او دناوړه تصرفاتو برملا کول دشخصیتونو دتجریح سره فرق لری، او چاته هم جایزه نده چه د د ی لاری دخلکو په آبرو او حیثیت باندی تجاوز وکړي، او یاهم ددی لاری څخه دخلکو نه انتقام واخلی او یاهم خپل سیاسی حریفان ددی لاری څخه په ملت کې رسوا کړی.

فردی تلاش او هڅه دامر بالمعروف او نهی له منکر په مجال کې خو مفیده ده اما دټونیز حرکت داصلاح لپاره پکار ده چه داسی ټولنیزی مدنی مؤسسی په ټولنه کې جوړی شی، چه په قوت سره ټولنه دخیر او ترقی طرف ته توجیه، رهنمایی او دضرورت په وخت کې د مناسب او مؤثر فشار د واردولو په واسطه ټولنه او دټولنی مؤسسات (چه دولت هم په هغه کې شامل دی) سمی خواته بوزی، او دا ټولینز فکری اصلاحی حرکت مسلمانان دامر په معروف دوظیفی په هکله وپوهوی او هغوی په ټولنیزو مدنی مؤسسو کې داسی سره منظم او بسیج کړی چه په مؤثر شکل سره دولت دملت په اړه خپلو مسؤولیتونو ته متوجه کړی، او داسی فشارونه ایجاد کړی شی چه دټولنی ټول مؤسسات دخپلو مسؤولیتونو اداء کولو ته مجبور کړی شی.

له منکر څخه دنهی او منع کولو په مورد کې هغه پورته خبره باید وکړم،کومه چی می دامر بالمعروف په هکله وکړه، له منکر څخه نهی او منع کول هم دافرادو په ژوند کې دشریعت داحکامو څخه تخطیو ته شاملیږی او هم ټولینزو تخطیګانو ته شاملیږی کوم چه غالبا دولت دهغه مرتکب کیږی.

امر په معروف او نهی له منکر څخه په دی پورته شامله معنی باندی یو سیاسی فعالیت دی، چه اسلامی شریعت دټولو مسلمانانو په غاړه اینبی دی، په ټولنه کې هیڅوک دهغه نه مستثنی نه دی ښځه او نارینه ټول په هغه باندی مکلف دی او هغه یو شرعی واجب او مکلفیت دی، په شریعت کې هیڅ داسی دلیل نه شته چه ښځه ددې سیاسی فعالیت نه سبکدوشه او ګوښه کړي، بلکه په قرانکریم کې صریح آیت په دی دلالت کوي چه امر په معروف او نهی له منکر څخه دنارینه او ښځی دواړو مکلفیت دی الله پاک فرمایی: (وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ)[10]
ترجمه: مؤمن نارینه او مؤمنی ښځی یو دبل دوستان دی په نیکیو امر کوی او له بدیو څخه نهی کوی.

په دی آیت شریف کې په صراحت سره دا راغلی، چه نارینه او ښځه دواړه دامر بالمعروف او نهی له منکر وظیفه په غاړه لری، خو دلته باید ددی مطلب تذکر وکړو چه نن ورځ د ډیرو مسلمانانو په اند امر بالمعروف او نهی له منکر دسیاست له میدان سره اړخ نه لګوی، بلکه امر بالمعروف او نهی له منکر دافرادو دفردی او شخصی مسؤولیتونو سره تړاو لری، مثلا ددی سره کار نه لری چه آیا دولت خپل هغه وظایف په سم شکل سره ترسره کوی کوم چه دملت سره یی دهغه ژمنه کړی دی؟ آیا دولت دملت پانګه او دارایی دملت دمشکلاتو دحل او اسلامی ټولنی دپرمختګ لپاره په مناسب شکل سره مصرفوی؟ آیا

[10] دتوبی سورت، ۷۱ آیت.

اداری فساد (خپلولي پالل، دملت د شتمنۍڅخه سوء استفاده، دوظیفی دصلاحیتونو نه ناوړه ګټه) په دولت کې وجود لری؟ ددی خلکو په اند په دی شیانو (دحکومتداری په کارونو) کې مداخله کول په امر بالمعروف پوری اړه نه لری، بلکه امر بالمعروف په دی پوری اړه لری چه که څوک لمونځ ونه کړی، او یاهم روژه نه نیسی نو هغه په دی مجبور کړای شي، چه دا شرعی واجبات ترسره کړی او ترک یی نه کړی، او د اسلامی شریعت ددی مهم او اساسی ارزښت دناسم فهم او ناقصی پوهی سبب دادی چه دتاریخ په اوږدو کې دمسلمانانو په اوړو بار استبدادی نظامونو همیشه دا غوښتی چه دخلکو تدین او اسلامی احساس او شعور فردی واجباتو او مکلفیتونو خواوو ته کښ کړی، او اجتماعی مسؤولیتونه چه اکثره یې سیاسي مسؤولیتونه دي د مسلمان د دیانتی ژوند څخه وباسي، استبداد هر وخت غوښتی چه په اسلامی ټولنه کې څوک هم باید په دی کې خبره ونه کړی چه آیا دهغه قدرت او حکومت مشروعیت لری او که نه؟ یعنی آیا هغه په زور باندې قدرت او واک تصاحب کړی او که دخلکو په خوښه هغه قدرت او واک ته رسیدلی دی؟ آیا دهغه تصرفات دملت دمنافعو او ګټو ساتونکې دی او که هغه دملت پانګه په خپلو شخصی هوسرانیو او هوسپالنې باندې مصرفوی؟ آیا هغه دملت دمشکلاتو د حل په اړه مناسب اقدامات کړي دي؟ استبداد غوښتي دي، چه دا نوموړې ساحه دامر بالمعروف او نهی له منکر (احتساب) له ساحې نه په بشپړه توګه وباسي، او استبداد ددې له پاره چه دخلکو په سترګو کې ایرې وشیندي نو د امربالمعروف اداره جوړوي او هغوی بیا په کلو، بانډو او بازار کې دافرادو د شخصی مسؤولیتونو په هکله امر بالمعروف او نهی له بدو کارونو نه کوی، که څه هم داکار په خپل ځای کې مهم او ضروری دی او افراد باید په خپل شخصی ژوندانه کې داسلامی شریعت داحکامو رعایت ته متوجه شی، اما داسلامی شریعت هغه تمدنی ارزښتونه چه د باعافیته ټولنی درامینځ ته کېدو سبب کېږی، هغه دخپلی شاملی او هراړخیزی محتوی نه فارغول داسلامی ټولنی دپس پاتی کېدو سبب ګرځی، او اسلامی ټولنه بیا نه شی کولای په انسانی معاشرت کې خپل قیادی، لاربنود او دلوړ لاس حیثیت ولری، او دامر بالمعروف او نهی له منکر دارزښت دساحې محدودول داسلامي ټولنو د انحطاط یو اساسي عامل او سبب دی.

الله پاک همدارنګه فرمایی: (كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ)[11] ترجمه: تاسې بهترین او غوره امت یې، چه دخلکو لپاره را ایستل شوي یې، چې په ښو کارونو امر کوی او له بدو کارونو نه نهی کوی او په الله باندې ایمان لری.

رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایی: (والذی نفسی بیده لتأمرن بالمعروف ولتنهون عن المنکر أو لیوشکن الله أن یبعث علیکم عقابا منه ثم تدعونه فلا یستجاب لکم)[12] ترجمه: زما په هغه ذات قسم دی چه زما نفس دهغه په لاس کې دی یابه په نیکیو امر کوی او له بدیو به نهی کوی او یا به نږدی وی چه الله پاک به تاسې ته عقاب درکوي او بیا به دعا کوي او هغه به نه قبلیږي.[13]

[11] دآل عمران سورت، ۱۱ آیت.

[12] ترمذی روایات کړی، دحدیث شمیره: ۲۱٦۹.

[13] دلته باید دا بیان کړم چه دشریعت عمومی پیغام نارینه او ښځو دواړو ته شاملیږی، اودغه پورته دوه دلایل دامر بالمعروف او نهی له منکر دوجوب په هکله دمذکر په صیغه باندی راغلی چه دشریعت احکام عموما په همدی صیغه باندی راغلی، او که چیری دهغه څخه ددلیل په واسطه ښځی نه وی مستثنی شوی، نو نارینه او ښځی دواړه په هغه کې شاملیږی، په دی هکله دام سلمه رضی الله عنها پوهه او خبره ډیره واضحه ده هغه وایی چه موږ هم دخلکو څخه یو او د (الناس) په جمله کې داخلیږو او کله چه خلکو ته کوم امر وی ښځه دهغه په عموم کې شاملیږی او فاطمه بنت قیس هم په دی هکله وایی (زه جومات ته دخلکو په جمله کې لاړم) او دنارینه وو سره می دامام نداء ته لبیک

په اسلامي شريعت کې دنصيحت ارزښت هم دامر بالمعروف او نهی له منکر په شان يو شمولی ارزښت دی چه دژوندانه ټولی خواوی دربر نيسی، او دعامه شأن په اړه نصيحت کول او دعامه منافعو دساتلو په اړه نصيحت کول دسياسی عمل جزء دی، او رسول الله صلی الله عليه وسلم دنصيحت دشموليت په هکله داسی وايی: (الدين النصيحة، قيل لمن يارسول الله؟ قال: لله ولکتابه ولرسوله ولأئمة المسلمين وعامتهم)[14] ترجمه: رسول الله صلی الله وويل: دين نصيحت دی، ورنه پوښتنه وشوه: دچا لپاره نصيحت دی يا رسول الله؟ هغه وويل: دالله لپاره، دهغه دکتاب لپاره، دهغه درسول لپاره، دمسلمانانو دامامانو لپاره او دټولو مسلمانانو لپاره.

له همدې ځايه ده، چه شريعت مسلمان حاکم ديته ترغيب کړی دی چه ښه او نيک کسان خپل مشاورين او سلاکاران وټاکې ترڅو دوی حاکم او د ټولنې سياسي مشرتابه ته ښې او نيکې مشوری ورکړی، او هغوی ښې لاری ته تشويق کړی او له بدو کارونو څخه يې وساتي، هغوی د ظلم، بی عدالتيو او نورو بدو کارونو عاقبت ته متوجه کړی.

په صدر اسلام کې مسلمانانو دمسلمانانو دامور و په هکله دمسؤوليت احساس کاوه، او دامورو دسموالی په اړه يی خپله ونډه اخيستله، صحابه کرامو حتی درسول الله صلی الله عليه وسلم څخه هم دهغه دتصرفاتو په هکله پوښتنه کوله، لکه څرنگه چه بعضو انصارو درسول الله صلی الله عليه وسلم نه پوښتنه وکړه چه په څه سبب يی غنيمت دمهاجرينو تر مينځ وويشه او انصارو ته يی په هغه اندازه غنيمت ورنه کړ؟ له ابوسعيد خدری رضی الله عنه نه روايت دی: کله چه رسول الله صلی الله عليه وسلم قريشو او نورو عربی قبايلو ته دحنين دغزا نه وروسته کوم بخششتونه ورکړل هغه رنگه يی انصارو ته ورنه کړل، نو په انصارو باندی داکار سخت تمام شو او ددوی په مينځ کې په دی هکله خبری ډيری شوی، تر دی چه چا ددوی له جملی څخه وويل: رسول الله صلی الله عليه وسلم خپل قوم سره يوځای شو، پدی کې وو چه سعد بن عباده رسول الله صلی الله عليه وسلم ته راغی او ويی ويل: تاچه کوم غنيمت مهاجرينو ته ورکړ دا په انصارو باندی سخته تمامه شوی، تاسی خپل قوم او عربی قبايلو ته چه کوم غنيمت ورتقسيم کړ، انصارو ته هغومره نصيب ونه رسيد، رسول الله صلی الله عليه وسلم ورته وويل: ستا موقف څه دی؟ عباده وويل: يارسول الله زه هم دخپل قوم يو نفر يم.....[15]

دراشده خلافت په وخت کې هم مسلمانانو دعامه شأن په هکله مثبته ونډه اخيستله او له امر په نيکيو او نهی له بديو څخه يی دريغ نه کاوه، دعمر رضی الله عنه په وخت کې کله چه هغه ته څه جامی هديه شوی، نو هغه جامی عمر رضی الله عنه وويشلی، هرچا ته يو کميس ورسيد، او عمر رضی الله عنه کله چه منبر ته پورته شو نو دوه ټوټی جامی يی په ځان وی، عمر رضی الله عنه ته سلمان رضی الله عنه جگ شو او ورته ويی ويل: موږ ستا فرمانبرداری نه کوو، عمر رضی الله عنه ورته وويل: ولی؟ هغه وويل: موږ ته دی دجامو يوه يوه ټوټه وويشله خو تا دوه ټوټی اغوستی دی، عمر رضی الله عنه ورته وويل: ته عجله مه کوه، نو بيايی خپل زوی عبدالله تا ناری کړی، او ورته ويی ويل، په الله دی ستا قسم وی چه دا جامه چه ما ازار ورنه

وواية. پدی هکله وگوره: عبدالحليم ابو شقه، دښځی آزادی درسالت په عصر کې (تحرير المرأة فی عصر الرسالة) دوم جزء (دښځی مشارکت په اجتماعی ژوندانه کې) دار القلم، اوله طبعه، ۱۹۹۰م، ص: ۴۴۱، او وگوره: يوسف قرضاوی، من فقه الدولة فی الاسلام، دريمه طبعه، ۲۰۰۱م، دار الشروق، مصر، ص: ۱۶۱-۱۶۴.

ابن حزم رحمه الله هم پدی هکله وايی: (ددی په اساس چه رسول الله صلی الله عليه وسلم نارينه او ښځو ته يو شان مبعوث شوی، نو دی الله پيغام او دهغه دپيغمبر پيغام هغوی ته يوشان دی او جايزه نه ده چه دا پيغام تنها نارينه وو ته خاص کړای شی او ښځی ترينه وايستل شی، مگر داچه په دی هکله ياهم نص او ياهم اجماع وجود ولری، ځکه دا دظاهر تخصيص دی چه جايز ندی). وگوره: علی ابن احمد ابن حزم ظاهری، الاحکام فی اصول الاحکام، دار الآفاق الجديدة، ۳۳۷/۳.

[14] دا حديث مسلم په خپل صحيح کتاب کې د(الدين النصية) تر باب لاندی روايت کړی، دحديث شميره: ۵۵.

[15] دا حديث هيثمی په مجمع الزوايد کې دانصارو دفضليت په اړه راوړی دی.

جوړ کړی دا ستا دی؟ هغه ورته وویل: الله شاهد دی چه هغه زما دی، دی وخت کې سلمان وویل: اوس نو ستا اطاعت او فرمانبرداری کوو.[16]

داسلام دبرم او عزت په مرحله کې عامه مسلمانانو دخپل حکومت په اړه خپله دنصیحت وظیفه اجراء کوله او دخلافت دمؤسسی رقابت او څارنه یی کوله، او که به دوی داسی څه ولیدل چه هغه دخلافت دمؤسسی دوظایفو او مسؤلیتونو سره سر نه خوری او هغه سره سمون نه لري، نو په هغه یې سکوت نه کاوه، او دخلافت د مؤسسې څارنه، په هغه باندې انتقاد کول، هغه سمې لارې ته بلل، هغه خپلو خطاګانو او تیروتنو ته متوجه کول، هغه منل شوی سیاسي چلند او مکلفیت وو چه دامت د افرادو په سیاسی شعور او پوهی کې یی ځای نیولی وو، او راشده خلافت امت ته هم همداسی روحیه ورکوله، هغوی خپل رعیت ته ویل، کله چه موږ په سمه لاره روان وو، نو موږ سره به همکاری کوی، زموږ اطاعت به کوی، ترڅو هغه مقاصد تحقق ومومی کوم چه دخلافت مؤسسه دهغی داداء کولو او اجراء کولو لپاره مینځ ته راغلی، چه هغه ددین دساتنی او ددین په رڼا کې دخلکو دمنافعو حمایت دی، او که چیری موږ دسمی لاری نه کاږه شوو، نو بیا ستاسی وظیفه ده چه موږ سمی لاری ته راولی، تاسی وګوری چه ابوبکر صدیق رضی الله عنه کله چه خلیفه شوی هغه په خپله خط مشی کې مسلمانانو ته څرنګه خطاب کوی؟: (إني قد وليت عليكم ولست بخيركم، فإن أحسنت فأعينوني، وإن أسأت فقوموني، الصدق أمانة، والكذب خيانة، والضعيف فيكم قوي عندي حتى أريح عليه حقه إن شاء الله، والقوى فيكم ضعيف حتى آخذ الحق منه إن شاء الله، لا يدع قوم الجهاد في سبيل الله إلا ضربهم الله بالذل، ولا تشيع الفاحشة في قوم قط إلا عمهم الله بالبلاء، أطيعوني ما أطعت الله ورسوله، فإذا عصيت الله ورسوله فلا طاعة لي عليكم)[17] ترجمه: زه په تاسی ګومارل شوی یم اما ستاسی نه غوره نه یم، که ما ښه کول نو ماسره همکاری او کمک وکړی، که ما بد وکړل نو ما سم کړی او سمی لاری ته می راولی، رښتیا ویل امانت دی او دروغ ویل خیانت دی، ستاسې ضعیف انسان ما ته قوی دی ترڅو هغه ته دالله په اراده دهغه حقوق اعاده کړم، او ستاسی قوی انسان ماته ضعیف دی ترڅو دهغه نه حق دالله په اراده بیرته واخلم، هیڅ قوم دالله په لاره کې جهاد نه پریږدی مګر دا چه الله پاک دوی ته ذلت ورکړی، په هیڅ قوم کې فحشا نه شایع کیږی مګر دا چه په دوی کې مرضونه انتشار مومی، زما اطاعت وکړی تر څو چه دالله او دهغه درسول اطاعت کوم او که ما دالله او دهغه درسول نافرمانی وکړه نوزما اطاعت په ستاسی باندی لازم نه دی.

دا پورته دلایل ټول پدی دلالت کوی چه د ښی حکومتداری لپاره هڅه یوه اسلامی دنده ده، او دادنده دامر بالمعروف او نهی له منکر او نصحیت دارزښتونو په عملی کولو سره ژوندی کیږی، او دهر مسلمان دا وظیفه ده چه هغه دحکومت دتصرفاتو مراقبت او څارنه وکړی، په ښو کارونو کې ورسره همکاری او تعاون وکړی اما کله چه وینی چه دمسلمانانو منافع دخطر سره مخ دی او حکومت دهغه په هکله نادرست تعامل کوی نو بیا باید هغه ساکت پاتی نه شی او په خپل ټول توان سره دحکومت دناوړه تصرفاتو او کړنو مخه ونیسی، او دا کار دټولنی دغړو فقط حق ندی، بلکه دا واجب دی او داکار

[16] وګوره: ابن الجوزی، اعلام الموقعین عن رب العالمین، دار الجیل، ۱۸۰/۲.

[17] دابوبکر صدیق رضی الله عنه خطبه دغه لاندی منابعو ذکر کړی ده: عبد الملك بن هشام بن أيوب (ت 213هـ): السيرة النبوية، تحقيقعبدالرؤوف سعد، دار الجيل، بيروت، الطبعة الأولى، 1411هـ، 82/6، وأبو جعفر محمد بن جرير الطبري (ت 310هـ): تاريخ الأمم والملوك، دار الكتب العلمية، بيروت، 1407هـ، الطبعة الأولى،238/2، وأبو الفداء إسماعيل بن كثير القرشي (ت 774هـ): البداية والنهاية، مكتبة المعارف، بيروت، 248/5 و310/6 وأبو الربيع سليمان بن موسى الأندلسي (ت 634هـ): الاكتفاء بما تضمنه من مغازي رسول الله والثلاثة الخلفاء، تحقيق د. محمد كمال الدين، عالم الكتب، بيروت، 1997هـ، الطبعة الأولى، 446/2.

دشریعت دلحاظه ضروری دی، دا هغه رنګه حق ندی چه انسان کولای شی هغه وکړی او کولای شی دهغه نه تیر شی، بلکه دا مکلفیت دی چه په نه کولو سره، یو مسلمان شرعی وظیفه پریښې ده، او هغه ګنهګار ګڼل کېږی.

دنصیحت او امر بالمعروف او له منکر څخه نهی کول تنها دنارینه وو وظیفه نده بلکه دا دنارینه او ښځو مشترکه وظیفه ده، او دشریعت امر دواړو ته متوجه دی، او ددی کار تنها نارینه وو ته متوجه کول ددین داحکامو په اړه نادرست او ناسم تفسیر دی، او ددی ناسم تفسیر په نتیجه کې ښځه دټولنی دجوړښت او دهغه په مثبتو تحولاتو کې د ونډې اخیستلو نه محرومه شوی ده، او دفتتنی تر عنوان لاندی اکثره دخیر او ټولنی جوړونی مجالونه په ښځه باندی تړل شوی، او ددی کار څخه داسلام دښمنانو ډیره ناوړه ګټه پورته کړی ده، او له همدی ځایه ده چه دښځو دحقوقو او یاهم آزادیو په نوم باندې ځیني مؤسسات جوړ شوی، او داسې اند او فکرکوی،چه ښځې په اسلامي ټولنو کې دډیرو آزادیو او د ټولنیزو فعالیتونو څخه محرومې پاتې شوې، او دا مجهول اطراف غواړي چه له دې لارې ملامتیا په دیني او اسلامي فکر باندې واچوي او له دې لارې داسلام دین په دې هکله محاکمه کړي، ددوی دا کار مغرضانه دی، ځکه دا خبره خو ټولو ته معلومه خبره ده، چه په اسلامي ټولنو کې چه کوم محدودیتونه په ښځه باندې رامینځ ته شوی هغه د رواج، عنعناتو او دودونوپه نتیجه کې مینځ ته راغلي او د اسلام آزادي بخښونکی دین په هغه باندې امر ندی کړی، حتی د ډیرو هغو حقوقو نه محرومه شوې کوم چه اسلام هغوی ته ورکړی، دمثال په شکل سره دمیراث حقوق دي، چه نن ورځ زموږ په افغانی ټولنه کې ښځه په غالب ډول سره دهغه نه محرومه شوې، دمیړه او خاوند دانتخاب حق، چه تر زیاته حده پورې په زیاتو مناطقو او سیموکې ښځه نکاح کېږی خو هغه بالکل خبره نه وی، تنها او یوازې په شکلی ډول سره دنکاح په نیټه کې دوه نفره شاهدان ورلیږل کېږی، تر څو هغه خپل دنفس وکیل وټاکې، او هلته هم یوځوک په غوږ کې ورته وایي چه د فلاني نوم ورته واخله، اما په حقیقي شکل سره د ښځې رضامندی دمیړه او خاوند دانتخاب په هکله وجود نه لری.

د دې لپاره چه په ټولنه کې امر بالمعروف او نهی له منکر په مؤثر او سم شکل سره صورت ونیسی نو پکار ده چه په ټولنه کې ددی کار لپاره داسی ټولنی، نهادونه او مؤسسات جوړ کړی چه هغوی داکار په سم شکل او هراړخیزه توګه سره ترسره کړای شی، په فردی شکل سره خو امر بالمعروف او نهی له منکر ممکن دی او هغه ضروری هم دی، هم په هغه مواردو کې چه په فرد پوری اړه لری، او هم په هغه مواردو کې چه په عامه شأن او عامه امورو (ښې حکومتداری) پورې اړه لري، ترڅو هم افراد په ټولنه کې خپلو مسؤلیتونو او دندو ته متوجه کړی او هم دعامه شأن په هکله مسؤولین او حکومتداران خپلو مسؤولیتونو ته متوجه کړی، هغوی خپلو خطاګانو ته هم متوجه کړی، او په دی خبره باندی هم خلک پوه کړی چه دعامه شأن(حکومتداری) په اړه خطا او په هغه کې سوء تصرف دعامه افرادو په ژوند باندې منفي اغیزی پریږدي، خو فردی تلاش او هڅه په دې مورد او برخه کې خپل پوره تأثیر دټولنې دبهتر بدلون په هکله نه پریږدی، او هغه شرعی مقاصد چه دامر په معروف او نهی له منکر په مشروعیت کې شته هغه په سم شکل سره نه متحقق کېږی، دامر په معروف او نهی له منکر دمشروعیت او دهغه دوجوب څخه مقصد دادی چه په ټولنه کې دافرادو تو جهات او دامت دمؤسساتو توجه او مقصد درست کړی او دهغوی کړنی مثبتې کړی او دخطا، غلطی او ظلم مخه په فردی او ټولنیز ډګر کې ونیسی، دامر بالمعروف او نهی له منکر څخه مطلب داندی چه هر څوک دی قانون په خپل لاس کې ونیسی او ګنهکارانو ته دی جزاء ورکړی، بلکه دهغه نه مطلب دادی چه په حکیمانه شکل سره افراد او مؤسسات او حکومت خپلو وظایفو ته متوجه کړی او داسی مثبت فشارونه ایجاد کړی چه دټولنی حرکت سمی خواته متوجه کړی، او دا کار دفردی تلاش او هڅی دتوان څخه لوړ دی، نو ددی په

خاطر باید په ټولنه کې داسی هیکلونه، مؤسسات او ارگانونه مینځ ته راشی چه دټولنو ټولو مؤثرو ارگانونو ته سمه توجه ورکړی، او ددولت دتصرفاتو په هکله د مراقبت او څارنې وظیفه اداء کړی شی، او هغوی خپلو مسؤولیتونو ته متوجه کړی او دضرورت په وخت کې ملی او عمومی فشارونه ایجاد کړی، او دا لاندی ارگانونه دپورته مقصدونو په خاطر کېدای مینځ ته راشی.

- **مهنی، مسلکي او حرفوي اتحادیې:** داتحادیو رامینځ ته کول دامر بالمعروف او نهی له منکر څخه دلویو دروازو څخه یوه دورازه خلاصول دی، داتحادیو درامینځ ته کېدو نه هدف دادی چه دیوی حرفی خلک دخپلو حقوقو څخه په مجموعی شکل سره دفاع وکولای شی، او مهنی او حرفوی اتحادیو ضرورت ځکه کېږی چه نن ورځ نظامونه او حکومتونه دافرادو غږ ته په انفرادی شکل سره غوږ نه نیسی، دیته خو به بعضی واکداران حاضر شی چه خبره واوری، اما دیته په ډیره سختی حاضرېږی چه دچا خبره ومنی، اما که چیرې دیوې حرفې خلک په ټولنیز شکل سره خپل حقوق وغواړی نو دهغوی دی غوښتنی ته به دقدر په سترگه وکتل شی، او که دهغوی غوښتنه ونه منل شی نو دوی کولای شی چه ټولنیز فشار وارد کړی، مسالمت آمیزه مظاهره وکړی، دخلکو عامه ذهنیت برابر کړی او حکومت دیته مجبور کړی چه دهغوی مشروعو او روا غوښتنو ته مثبت ځواب ورکړی. مثلا که چیری دشهیدانو دیتیمانو مورگانی ټولنه جوړه کړی هغوی کولای شی دخپلو حقوقو نه په سم شکل دفاع وکړی، او که چیری دمصانعو او فابریکو څښتنان اتحادیه جوړه کړی نو هغوی کولای شی چه په حکومت فشار وارد کړی تر څو هغوی ته دصنعت په لاره کې مناسبی آسانتیاوی برابری کړی، او دخامو موادو په هکله چه کوم مشکلات دهغوی په لاره کې خنډ دی هغه پورته کړی.

حرفوی اتحادیی دخلکو دعامه منافعو په هکله هم حمایت کولای شی، هغوی کولای شی چه دمالی او اداری فساد په مقابل کې جدی مبارزه وکړی او په خپلو کاری ساحاتو کې هغه یاهم له مینځه یوسی او یاهم دهغه کچه ډیره راټیټه کړی، دمثال په توگه که چیری دبزگرانو اتحادیی او ټولنی جوړی شی هغوی په هیواد کې دزراعت، مالداری او آبیاری په ساحاتو کې دپرمختگ لپاره زمینه جوړولی شی او هغوی کولای شی دهغه ناوړه تصرفاتو مخه ونیسی کوم چه دبزگرانو دحقوقو او یاهم دبزگری د ودی په اړه صورت نیسی، نن ورځ زموږ په هیواد کې که چیری دبزگری د ودی لپاره څه امکانات ددولت لخوا برابر شی، بیا څه داسی خاین ارباپان را پیدا شی چه هغه ټول امکانات په خپل شخصی منفعت سره استعمال کړی او دبزگری د ودی پروگرام همغسی په ټپه ودریږی.

- **ددعوتي منابرو احیاء کول:** ددعوتي منابرو احیاء کول دامر بالمعروف او نهی له منکر او دنصیحت دوظیفی دسرته رسولو لپاره بله دروازه ده، چه ددی لاری باید خلکو ته سیاسی پوهاوی ورکړل شی، او هغوی پدی وپوهول شی چه دخلکو فردی او شخصی ژوند هغه وخت جوړیدلای شی چه دژوندانه چاپیریال سم جوړ او عامه منافع تامین شی.

ددعوتی منابرو له خوا باید خلک دعامه منافعو دتامینولو په هکله هڅی او کوشش ته تیار کړی، او داکار دیو اسلامی مسؤولیت په حیث خلکو ته وپوهوی، نن ورځ ډیرو خلکو دتدین تر عنوان لاندی ددنیا کاروبار پریښی دی او په فردی عباداتو کې داسی ډوب دی چه اجتماعی مسؤولیتونه یی ترشا پریښی دی او هغه ددین او اسلامی مسؤولیتونو په قطار کې نه شمیری، او ځینو بیا دینی مسؤولیتونو ته شا کړی ده او دخپل شخصی مادی ژوند په ښه کولو او دمال په ټولولوکې داسی بوخت دی چه په هغه کې هیڅ نوع اخلاقی قیود او دینی ضوابط نه منی او نه هغه رعایت کوی بلکه خپله شتمنی له داسی لارو زیاتوی چه دهغه په نتیجه کې ټولنی ته ضرر رسیږی او دنورو خلکو په اقتصادی او مالی ژوند باندی منفی تأثیر

اچوی، اما داسی متوازنه هڅه په ټولنه کې ډیره کمه ده چه دهغې په نتیجه کې هم خپلو شخصی او عینی عباداتو ته هم توجه وکړی، په هغه کې سستی ونه کړی، او دشریعت دضوابطو په رڼا کې خپل شخصی او مالی حالت ته هم توجه وکړی، او دعامه منافعو دساتلو لپاره هم هڅه وکړی او هغه متضرر نه کړی، او دا کار هم یوه اسلامی دنده او مسؤولیت وبولی، چه دا نوع اسلامی رڼه پوهه باید ددعوتی منابرو لخوا خلکو ته ورسول شی، چه دا خپله دسیاسی حقوقو دپوهاوی په هکله نیغه او سوچه هڅه ده چه داسلام دشمولی او تمدنی فهم په نتیجه کې مینځ ته راځی.

- **د تشریعي او تقنیني مجالسو فعالول:** کوم تشریعي او تقنیني مجالس چه دملت نماندګي او استازیتوب کوي او هغوی دهیواد قوانین جوړوی او په اجرایوی ارګان باندې دمراقبت او څارنې حق او صلاحیت لري، هغوی کولای شی چه دامر بالمعروف او نهی له منکر شخه وظیفه په ښه شکل سره ترسره کړی، هغوی کولای شی دنصیحت وظیفه هم په ښه شکل سره ترسره کړی، دوی دحکومت پلانونه او برنامی تر غور لاندی نیولی شی او کولای شی په هغه کې سمون راولی او ددی نه متأکد شی چه دا پلانونه او برنامی دملت منافع تأمینوی او هغه ساتی، او که چیری په هغه کې کمبودی او نواقص موجود وی هغه پوره کړی، او ښځه پدی اړه خپل رول په سم شکل سره اداء کولی شی.
- **دتحقیقاتي مراکزو تأسیس:** ټولنه په خپل تمدني حرکت کې هغه تحقیقاتی مراکزو ته کلک ضرورت لري، کوم چه په امانت داری او واقعیتونو بنا تحقیقات ټولنې ته وړاندې کړی، په هغه کې دټولنی دضرورتونو دپوره کولو او تهیه کولو په هکله دټولنی دمؤسساتو او ارګانونو اداء معلومه کړی، چه د ټولنی دامکاناتو په تناسب سره آیا دټولنی ضرورتونه دژوندانه په ټولو خواوو کې پوره شوی؟ او که په هغه کې کمبود، نیمګړتیا او نواقص شته؟ دټولنی د اداء او فعالیت په هکله هراړخیز واقعی معلومات چه په ارقامو او احصائیاتو باندې ولاړ وي، ټولنې ته وړاندې کړی، دا مراکز له یوې خوا ټولنه د خپل تمدني حالت نه خبره کړی، ترڅو هغوی پوه شی چه د نورو بشري ټولنو پرتله دتمدن په کوم حالت کې قرار لري؟ او له بلی خوا ټولنې ته هغه موارد او نقاط په ګوته کړی کوم چه دوی ته یې د داخلي او یاهم بین المللی ضرورتونو د په نظر کې نیولو سره، دهغه کول پکار دی، له دی ځایه ده چه تحقیقاتی مراکز دتمدنی امر بالمعروف او نهی له منکر وظیفه تر سره کوی، دوی هم حکومت او هم ملت ته لارښوونه کوی او هغوی ته دفعالیت او توجه نقاط واضح کوی، او هغوی دآینده په هکله خطراتو،ګواښونواو چلنجونو ته متوجه کوی، چه دوی په دی لحاظ دکفایی واجباتو او اجتماعی مسؤولیتونو دتطبیق لپاره لاره آواروی، او له دی لاری کېدای شی چه دټولنی دآینده او راتلونکې لپاره دښو پلانونو دجوړولو لپاره کمک شی، خو دا په دې شرط سره چه تحقیقاتي مراکز دعقب ماندګی او وروسته پاتی کوونکو امراضو او نارغیونه وساتل شی، کوم چه اکثر تحقیقاتی مراکز په اسلامي عالم کې په هغه ګرفتار دی، هغه مراکز چه ټولنی ته دټولنی واقعیتونه نه منعکس کوی او تنها غواړی چه دحکومت فعالیتونو ته زینت جوړ کړی او هغه دخپل وزن او قیمت نه پورته وښیی، او داسی مراکز په ځای ددی چه دخپلی ټولنی واقعیتونه خلکو ته په ریښتینولی سره منعکس کړی، حقایق تحریفوی او ټولنی ته دوکه ورکوی، دټولنی دتأسف او پسمانی حالت خلکو ته د اداء، پرمختګ او افتخار حالت معرفی کوی، دداسی مراکزو د وجود نه دهغه نشتوالی بهتر دی، اما دحقیقی تحقیقاتی مراکزو شتون یو دینی واجب او ملی ضرورت دی.

دتحقیقاتو دمراکزو جوړتیا تنها دنارینه وظیفه نده بلکه ښځه هم دنارینه ترخوا دا مسؤولیت لری، بالخصوص په هغه موارد کې چه دښځو په حقوقو او یاهم دهغوی دسیاسی او اجتماعی پوهاوی دلوړتیا پوری مربوط وی، او په هغه کې دښځو

دحالت څخه خبریدل پکار وی، نو ښځو ته پکار ده چه پدی هکله دټولنی خدمت وکړی، او له دی لاری دټولنی په جوړتیا او پرمختګ کې کمک شی.

دریم: شوری

تعریف: شوری دیته وایي، چه څه کسان د یوې موضوع په اړه راټول شي او خپل نظرونه دموضوع په هکله ووایی او دموضوع مختلف اړخونه واضح شی تر څو دهغه په نتیجه کې دمناسبی تصمیم ګیری لپاره لاره آواره شی، او یاهم شوری دیته وایی چه اهل خبره او په یوه موضوع کې وارد کسان دموضوع په هکله را ټول شی او دهغه موضوع په اړه خپل دقیق نظریات یو د بل سره شریک کړی او په نتیجه کې حق ته نږدی تصمیم نیولو ته ورسیږی.[18]

شوري داسلامي سیاست له اساساتو څخه ده او قرآن کریم هغه داسلامی ټولنی له خصوصیاتو څخه بللی ده الله پاک فرمایی: (وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ)[19]ترجمه: ددوی کارونه دشوری په نتیجه کې فیصله کیږی. او قرآن کریم مسلمان حاکم ته امر کړی چه د مسلمانانو د امورو او کارونو په اړه مشوره وکړی، الله پاک فرمایی: (وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ)[20] ترجمه: ددوی سره دامورو په هکله مشوره وکړه.

مسلمانان په مجموع کې دشوری اهلیت لری، نارینه وی او ښځه، دی پورته دلایلو کې ښځه دمشوری نه نه ده مستثنی شوی، او کله چه شرعی وجایب د عموم په صیغه سره ذکر شی نارینه او ښځی دواړه په هغه کې شاملیږی، خو دا اهلیت دمشوری دموضوع په هکله فرق کوی، یو نفر دیو شی په هکله معلومات لری او دهغه په هکله مشوره ورکولای شی او بل څوک دبلی موضوع په هکله، چه ښځی هم ددی اهلیت په بنا یو دبل سره فرق کوی، او د رسول الله صلی الله علیه وسلم په ژوند کې په ډیرو مواردو کې دښځو څخه مشوره اخیستل شوی ده، رسول الله صلی الله علیه وسلم به دښځو وفود خپل حضور ته منل او هغوی به دښځو متعلقه امور درسول الله صلی الله علیه وسلم سره مطرح کول، او د ام المؤمنین ام سلمه[21] رضی الله عنها د مشوری په اساس دحدیبیی دصلحی دتړون په ورځ، الله پاک مسلمانان دلویی نا فرمانی څخه خلاص کړل، امام احمد په خپل مسند کې روایت کوی، کله چه په حدیبیه کې درسول الله صلی الله علیه وسلم او دقریشو دمشرکینو تر مینځ صلح وشوه، نو رسول الله صلی الله علیه وسلم خپلو اصحابو ته وویل: خپلې هدیې ذبح کړي او خپل سرونه وخریی، نو هیڅوک ونه پاڅیدل، بیا رسول الله صلی الله علیه وسلم دوی ته خپل امر تکرار کړ اما هیڅوک ونه پاڅېدل، او د دریم ځل لپاره هم دا غوښتنه تکرار شوه اما هیڅوک ونه پاڅېدل، نو رسول الله صلی الله علیه وسلم د ام سلمه خیمې ته ننووت او ویی ویل: یا ام سلمه دا صحابه څه کوي؟ ام سلمه رسول الله صلی الله علیه وسلم ته وویل: تا ولیدل چه دمکې نه د دوی منع کول په دوی ډیر سخت تمام شوي، دوی ته هیڅ مه وایه، خپله دخپلې هدیې طرف ته ورشه او هغه ذبح کړه، او بیا خپل سر وخریبه، او کله چه ته داکار وکړی نو ټول صحابه به داکار وکړی، رسول الله صلی الله علیه

[18] دشوری دتعریف په هکله لاندی منابع وګوره: عبدالرحمن عبدالخالق، شوری داسلامی حکومت تر سیوری لاندی(الشوری فی ظل الحکم الاسلامی) ۱۹۷۵م سلفی مطبعه، کویت، ص:۴، او احمد عبدالله عوضی، په اسلامی شریعت کې درعیت سیاسی حقوق او دوضعی نظامونو سره دهغه مقایسة (الحقوق السیاسیه للرعیة فی الشریعة الاسلامیة مقارنا بالنظم الوضعیة) په مقایسوی فقه کې دماستری رساله، چه داحمد علی ازرق تر سرپرستی لاندی لکېل شوی چه په ۱۹۹۴م کال کې دامدرمان اسلامی پوهنتون ته وړاندی شوی، ص: ۱۷۳.

[19] د الشوری سورت ۳۸ آیت.

[20] دآل عمران سورت ۱۵۹ آیت.

[21] د ام سلمه رضی الله عنها نوم هند وو چه دسهیل لور وه او په ٦٢ هجری قمری کال کې وفات شوه.

وسلم دام سلمه خبره خوښه شوه،او له خیمی چه ووت، هیچا ته یی څه ونه ویل تر څو چې خپلی هدیې ته ورسید او هغه یی ذبح کړله، بیا کښیناست او خپل سر یې وخرییه، نو صحابه رضوان الله علیهم پاڅیدل او خپلی هدیې یې ذبح کړلې او خپل سرونه یی وخرییل.[22] ابن حجر وایی: دام سلمه رضی الله عنها رایه دحدیبیی په ورځ موفقه او مشوره یی مبارکه وه، چه دهغه دعقل په کمال او دهغه درایې په صواب باندې دلالت کوي.

په راشده خلافت کې عمر رضی الله عنه به هم دښځو سره دامورو په هکله مشوره کوله، ددی جملی څخه، کله چه عمر رضی الله عنه دشپی له طرفه دمدینی منوری په ښار کې دخپل رعیت دحال نه دځان خبرونی په خاطر دمدینی دکورونو په خوا کې گذر کاوه چه دیوی ښځی شکایت یی دخپل میړه دغیابت له کبله واورید، نو کله چه کور ته راغی دحفصی رضی الله عنها نه یی وپوښتل چه یوه ښځه څومره موده دخپل میړه دغیابت صبر لری؟ هغی وویل چه شپږ میاشتی او یاهم څلور میاشی (روایت کوونکې په شک کې وو) نو عمر وویل چه لښکریان به ددی نه په زیاته موده کې په لښکر کې ونه ساتم، او امر یی وکړ چه لښکریان باید دشپږو میاشتو نه زیات دکور نه لیری تیره نه کړی، یوه میاشت به یی په تگ کې لگیږی، یوه میاشت یی په راتگ کې او څلور میاشتی به په غزا باندی بوخت وی.[23]

عمر ین خطاب رضی الله عنه چه کله زخمی شو او هغه دا احساس کړه چه اځل یی را لنډ شوی نو خپل زوی (عبدالله) ته یی وویل چه عایشه رضی الله عنها ته ورشه او دهغه نه اجازه واخله چه زه (عمر بن خطاب) دهغی په کور کې درسول الله صلی الله علیه وسلم او ابوبکر رضی الله عنه تر خوا خاورو ته وسپارل شم، او عبدالله بن عمر عایشه رضی الله عنها ته راغی او دعمر بن خطاب رضی الله عنه پیغام یی ورته ورساوه، عایشه رضی الله عنها په ډیر درنښت دا اجازه ورکړه او ورته یی وویل چه عمر ته زما سلام وایه او ورته ووایه چه درسول الله صلی الله علیه وسلم امت بغیر د راعی(امیر) نه مه پریږده او دوی ته خلیفه خوښ کړه، او دوی دځان نه ورسته بی سرنوشته مه پریږده، زه د دوی تر مینځ دفتنو د رامینځ ته کېدو نه ډاریږم.

ابن کثیر روایت کوی چه عبدالرحمن بن عوف ددریم خلیفه دغوره کولو په اړه په مدینه منوره کې دټولو خلکو نه پوښتنه کوله او دهغوی نظر یی اخیسته، هغه په مدینه منوره کې دښځو نظر هم دخلیفه په اړه اخیست، عبدالرحمن بن عوف دهغه پیغلو نظر هم اخیست، کومی چه هغوی ته دنظر ورکولو څخه حیاء کوله.

ددی ټولو تاریخی اسلامی پیښو او کړنو څخه دا معلومیږی چه ښځه په صدر اسلام کې دمسلمانی ټولنی دښه جوړښت او دهغه دسرنوښت په مورد کې خپل نظر اظهاراه، او ونډه یی اخیسته، او ښځه چی اوس دکوم محرومیت سره په اسلامی ټولنه کې مخ ده، دا حالت داسلام دنظر سره برابر حالت ندی، او ټولنیزو عادتونو دا حالت په ښځه باندی تحمیل کړی، او ځینو سنتی علماوو همه دهغه تأیید کړی دی، خو دا په هیڅ شکل سره ددی حالت پاتی کېدو ته براءت نه ورکوی، او اسلامی ویښ خوځښت ددی حالت پر ضد مبارزه کوی، او په دی اړه دشیخ محمد الغزالی او داکتر یوسف قرضاوی نظریات ډیر دقدر وړ دی، نن ورځ په اسلامی ټولنو کې باید داسلام په رڼا او دشرعی احکامو د رعایت سره سره باید داسی شرایط تیار شی، چه په هغه کې دښځو دعلم او هغوی دنظریاتو څخه دټولنی په جوړولو کې کار واخیستل شی، او دا مطلب ددی غوښتونکې دی چه په معاصره ټولنه کې داسی ټولنی، ارگانونه او مؤسسات جوړ شی چه دښځو شرکت دټولنی دسرنوشت

---

[22] دا حدیث ابن ابی شیبه په خپل مصنف کې راوړی دی، دحدیث شمیره: ۳۸۰۱۰، او علاء الدین ابن حسام الدین فی کنز العمال کې دحدیث شمیره: ۳۰۱۵۴ او حدیث ۱۲۸۲۱، او امام بیهقی فی سنن کبری کې، دحدیث شمیره: ۹۸۵۷.

[23] ددی په کله وگوره: عبدالرحمن بن علی بن جوزی، دعمر بن خطاب سیرت (سیرة عمر بن الخطاب) دار الکتب العلمیة، بیروت، ص: ۱٦۴.

دټاکلو په اړه تنظيم کړي، دهغوی دحقوقو دتأمين لپاره لاره آواره کړي، دهغوی نظرونه دټولنی دعامه منافعو دساتلو په هکله منعکس کړي، هغوی دسياستونو او تګلارو دجوړيدو په هکله برخه واخلی، په خاص شکل سره دتعليمی او تربيتی سيستم دجوړيدو په هکله دفاميلی هستی څخه دحمايت په کله، او بالآخره دهغوی عملی ونډه دټولنی د هر اړخيز جوړتيا په هکله ترتيب کړي، او دټولنی دسرنوشت دټاکلو په مورد کې دښځينه عنصر بی تفاوتي او سلبيت ته خاتمه ورکړي، کوم چه د نادرست فهم له کبله اسلام ته دهغه نسبت ورکړل شوی دی، البته دا ټولی هڅی بايد په داسی تمدنی روند کې تنظيم شی چه په ټولنه کی دشريعت دمقاصدو دتحقق لپاره لاره آواره کړي او شرعی احکام پکې رعايت شی.

څلورم: بيعت کول

تعريف: بيعت دامت او خليفه ترمينځ هغه سياسی قرار داد دی چه دهغه په نتيجه کې په خليفه او امت باندی متبادل او دوه اړخيز حقوق، واجبات او مکلفيتونه مينځ ته راځی.

بيعت په دی معنی هغه اجتماعی قرار دارد دی چه دامت او خليفه ترمينځ صورت نيسی چه دا قرار داد په دواړو طرفونو باندی مسؤوليتونه او التزامات را مينځ ته کوی، چه بايد دواړه طرفونه په هغه باندی عمل وکړي، بيعت په خليفه باندی دا لازموی چه هغه به دشريعت دمقصدونو او احکامو په رڼا کې دخلکو د عامه منافعو (دخلکو دمنافعو) ساتنه کوی او په دی هکله به صادقانه هڅه کوی او ټولی هغه لاری به پکار اچوی چه دا مقاصد په هغه باندی پوره کېږی، او دا قرار داد په امت باندی دا التزام ايږدی چه هغوی به په ښو کارونو کې دخليفه اطاعت کوی ترڅو خليفه وکولای شی په خپله دنده او وظيفه کې کامياب شی، او که چيری خليفه دلاری نه کوږ شی نو د امت وظيفه ده تر څو دمختلفو لارو نه په استفادی کولو سره خليفه دی ته اړ کړی چه خپلو مسؤوليتونو ته متوجه شی او دهغه دادا‌ء کولو په هکله جدی کړنلاره خپله کړي.

له همدی ځايه ده چه فقط په بيعت کولو سره دامت مکلفيت دخليفه دانتخاب او ښی حکومتداری دی را رامينځ ته کولو په هکله پای ته نه رسيږی، بلکه دامت وظيفه ده چه دا اطمينان تر لاسه کړی چه دخلافت مؤسسه په سمتوب او رښتيا سره دامت دمنافعو دساتلو په هکله جدی ده، او په دی اړه خپل ټول امکانات په کار اچوی، او دا اطمينان بيا ديوی لحظی لپاره او يا هم ديوی معينی زمانی لپاره ندی لازم شوی، بلکه په هميشه شکل سره دا اطمينان بايد موجود واوسی، او ددی هميشنی مسؤوليت غوښتنه داده چه امت بايد داسی ټولنی، نهادونه او مؤسسات ايجاد کړي، چه هغه په کامله واقعبينی سره دخلافت مؤسسه تر سترګو لاندی ونيسی دهغه تصرفات او کړنی کنترول کړي او هغه وڅاری، او که چيری دحکومت تصرفات دامت دګټو خلاف وی بايد دا ټولنی او ارګانونه وکولای شی دهمدی مؤسساتو له لاری داسی فشار ايجاد کړي چه دخلافت مؤسسه دانحراف نه وژغوری، او هغه سمی لاری ته برابر کړي.

دخليفه سره بيعت په ټولو مسلمانانو يو شان واجب دی دنارينه او ښځی تر مينځ په دی کې فرق نشته په ښځه او نارينه په دواړو باندی بيعت واجب دی، رسول الله صلی الله عليه وسلم فرمايي: (من مات وليس له إمام مات ميتة جاهلية)[24]

ترجمه: څوک چه مړ شی او هغه امام ونه لري(دامام سره يی بيعت نه وی کړی) هغه دجاهليت په مرګ مړ شوی دی.

نارينه او ښځه دواړه دا مسؤوليت لری چه دمسلمانانو خليفه هغه څوک وی چه په هغه کې دامانت او قوت دوه اساسی صفتونه وجود ولری، دشريعت په دلايلو کې په هيڅ ځای کې داسی نه دي راغلی چه ښځه ددی مسؤوليت څخه مستثنی

[24] دا حديث ابن حبان روايات کړی دی، دحديث شميره: ۴۵۷۳.

وی، ښځه او نارینه دواړه دا مسؤولیت لری چه داسی څوک باید دامت دمشرتابه لپاره انتخاب شی چه هغه دامانت داری ځښتن وی یعنی په پوره اخلاص سره دامت دخدمت لپاره قوی عزم ولری، او دا توانمندی او طاقت پکې وی چه دامت منافع او ګټې درک کړی، دامت مشکلات او غمونه درک کړی، دهغی دحلولو او هغی ته دحل دلارو چارو په موندلو قادر وی، نارینه او ښځی دواړه دا وظیفه لری تر څو هغه څوک دملت دنماندګانو په حیث انتخاب کړی کوم چه دامت په نمانیدګی دامت دمنافعو نه دفاع او حمایت کوی، او هیڅکله هم خپله رأیه او قناعت دخپلو شخصی منافعو په خاطر تغییر او تبدیل نکړی.

پنځم: هجرت او جهاد

دمحیط، ماحول او فامیل دمیل خلاف په یوه عقیده باندې ایمان راوړل او بیا دهغه دپلی کولو لپاره هڅه کول او په لاره کې د وطن پریښودو ته تیاریدل او په جنګی امور کې برخه اخیستل دا ټول په اوسنی او معاصره اصطلاح کې سیاسی عملونه بلل کیږی، او درسول الله صلی الله علیه وسلم په زمانه کې ښځو دا ټول کارونه عملی کړی[25]، او هیچا هغوی ددی کار نه ندی منع کړی، او نه یی هم ورته ویلی چه دا کارونه تنها دنارینه کار دی. ښځو چه دا نوع سیاسی عملونه انجامول نو داسلام ددین څخه دهغوی عمیقه پوهه او دهغه په حقانیت باندی دهغوی کلکه عقیده ددی فعالیتونو تر شا ولاړه وه او هغوی یی دی فعالیتونو ته هڅول، او د دوی دغه هڅه پدی دلالت کوی چه سیاسی فعالیت د دین جزء دی او هیڅکله هم ددین او دسیاست تر مینځ بیلوالی داسلام ددین په قاموس کې نشته، او هغه څوک چه غواړی سیاست ددین څخه بیل کړی، هغوی غواړی داسلام ددین څخه یوه اساسی او مهمه برخه بیله کړی، او دسیاست میدان هغه منفعت جویانو ته خالی کړی، چه غیر دخپل انانیت او هوسرانی څخه بل هدف په ژوندانه کې نلری، او دسیاست میدان به ددی په نتیجه کې داخلاقی او ټولنیزو مقاصدو نه یوخالی او تش میدان جوړ شی.

ښځو د رسول الله صلی الله علیه وسلم په وخت کې هجرت کړی دی، هغوی قتال (جهاد) کې هم شرکت کړی دی، دمجاهدینو دزخمیانو په تداوی کې یی برخه اخیستی ده او هغوی ته د ځښنو داوبو په رسولو او ډودی په تهیه کولو کې یی ونډه اخیستی ده، اسماء بنت عمیس دهغه ښځو له جملی څخه ده چه هجرت یی کړی دی هغه حبشی ته هم هجرت کړی دی او مدینی منوری ته یی هم کړی دی او له همدی کبله هغی ته د دوو هجرتونو څښتنه ویل کیږی.[26]

له انس بن مالک نه روایت دی چه رسول الله صلی الله علیه وسلم به ام حرام بنت ملحان ته ورتلو، او یوځل دی وخت کې رسول الله صلی الله علیه وسلم ویده شوی وو، او کله چه را پاڅیده نو هغه صلی الله علیه وسلم خندل، ام حرام وایی: ماورته وویل: یا رسول الله ته ولی خاندی؟ هغه وویل: ماته دخپل امت څخه هغه غازیان وښودل شول چه دوی دالله په لاره کې غزا کوی او له بحر څخه تیریږی...... ام حرام وایی چه ما ورته وویل: یا رسول الله ته دعا وکړی چه ماهم ددوی له جملی نه وګرځوی، رسول الله صلی الله علیه وسلم ورته وویل چه ته ددوی له جملی څخه یی، همغه وو چه ام حرام دمعاویه ابن ابی سفیان په زمانه کې په غزا کې له بحر نه پوری وتله، او کله چه پوری وتله نو دخپل آس څخه ولویده او شهیده شوه.[27]

---

[25] امام بخاری رحمة الله علیه د (باب غزو النساء وقتالهن) تر عنوان لاندی باب جوړ کړی، او سمیه رضی الله عنه داسلام اولینه شهیده وه چه داسلام په لاره کې یی خپله روح ورکړه. وګوره: یوسف قرضاوی، من فقه الدولة فی الاسلام، ص:۱۶۴.

[26] عبدالحق الاشبیلی، الأحکام الشرعیة الکبری، ۲۰۰۱م ،مکتبة الرشد، عربستان سعودی، باب فضل اصحاب الهجرتین.

[27] دا حدیث امام بیهقی په سنن کبری کې روایت کړی دی، دحدیث شمیره: ۴۳۸۰.

نن ورځ او په اوس زمانه د اعلاء کلمة الله لپاره دجهاد مجالونه زښت ډېر دی، دا کوششونه که داسلامی ټولنی دتقویت او پرمختیا په هکله وشی، او دظلم او تجاوز مخه ونیول شی، او معلومه خبره ده چه د مسلمانی ټولنی دتقویت او پرمختیا او داجتماعی عدالت دتامین په صورت کې به اسلامی ټولنه پدی وتوانیږی چه داسلام غږ دنړی نورو خلکو ته په ښه شکل سره ورسوی، هغوی داسلام ددین په حقانیت باندی قانع کړی، او پدی یی هم قانع کړی چه داسلام دین په اوسنی عصر کې یوه پرمختللی ټولنه هم په سم شکل سره تنظیمولای شی، دخلکو او وګړو ترمینځ اجتماعی عدالت تامینوالی شی دظلم او ناروا مخه نیولای شی، داټول هغه کارونه دی چه نن ورځ داعلاء کلمة الله لپآره کېدای شی، او ښځه په هغه کې په بشپړه توکه برخه اخیستلای شی.

دټولنی دپرمختګ لپاره کار کول ډېره یوه لویه او وسیعه دایره ده چه دښځو ونډه په هغه کې په مختلفو خواوو کې حتمی او ضروری ده، او دښځو دتوانمندیو او استعدادونو ځخه باید په هغه کې کار واخیستل شی، بالخصوص په تعلیم، ښوونه او روزنه، څیړنی او تحقیقات، صحت...... چه په دی رنګه شمولی پوهه سره دټولنی دآبادی لپاره پدی مقصدیت سره کار کول چه ټولنه دخپلو مقاصدو په خوا سم حرکت وکړی، او هغه وظیفی په سم شکل سره انجام کړی کومی چه داسلام مبارک دین دټولنی په غاړه ایښی دی، نو دټولنی په هره برخه کې کار کول جهاد حسابیږی او هغه سیاسی بڼه لری، او هغه عبادت هم دی ځکه چه په هغه کې بیا هڅه او تلاش دهغه وظایفو دښه انجامولو په خاطر صورت نیسی چه الله پاک هغه دټولنی څخه غواړی او دهغه په کولو باندی خوشحاله کېږی. او پدی نوع فهم کې بیا ددنیا او دآخرت تر مینځ تضاد له مینځه ځی او دانسان ټول کوشش او هڅه په ژوندانه کې یو مقصدیت پیدا کوی چه هغه دالله جل جلاله درضامندی او ټولنی دخدمت څخه عبارت دی. دټولنی هغه خدمت، کوم چه الله پاک په هغه باندی امر کړی دی، او ښځه پدی ټولو کارونو کې دنارینه تر خوا مساویانه مسؤولیت لری، البته دهغه ځانګړتیاوو په نظر کې نیولو سره کوم چه نارینه او ښځه یی لری، او دا ځانګړتیاوی بیا خپل وظیفی تأثیرات دنارینه او ښځی په کار اوفعالیت باندی هم پریږدی.

دغه پورته تصور هغه ددنیا او آخرت ترمینځ جلا والی کاملا له مینځه وړی کوم چه په اوس وخت کی دډېرو مسلمانانو په عقلیت باندی حاکم دی، یاهم دهغوی په اند انسان باید دآخرت لپاره ژوند وکړی چه هغه به بیا ددنیا په کار او بار پسی هومره نګرځی، او یا به هم ددنیا په کاروبار پسی پښی لوځوی او بیا دهغه نه څوک ددین دکار پوښتنه نه کوی، اما داسلام په حقیقی مفهوم کی ددنیا او دآخرت د ودانولو ترمینځ هیڅ تضاد نه شته، بلکه اسلام مسلمانانو ته امر کوی چه خپله دنیا او آخرت دواړه آباد کړی، او خپل آخرت ددنیا دعمران او آبادی له لاری جوړ کړی، نه هم د دنیا دویرانولو له لاری.

څلورم مطلب

کفایي واجبات او سیاسی حقونه

اول: دکفایي واجباتو تعریف

کفايي واجبات هغه ديني الزامی غوښتنې دی چه دهغه په اداء کولو دټولنی ټول افراد مکلف دی، او که چیری هغه په ټولنه کې څوک په پوره شکل سره اداء کړی نو دنورو افرادو څخه د اداء کولو مسؤولیت پورته کېږی، اما که هیڅوک هم هغه اداء نکړی نو دټولنی ټول مکلف افراد ګنهکار کېږی، لکه مړی ته غسل ورکول، هغه ته کفن جوړول او دهغه دفن کول، دا ټول کفایي واجب دی که چیری دا کار ترسره شو نو دټولنی دنورو خلکو نه د اداء کولو غوښتنه پورته کېږی، اما که چیری دا کار ونه شو نو ټوله ټولنه ګنهکاره کېږی، همدا رنګه دامر بالمعروف او نهی له منکر وظیفه، دغرق شوی انسان ژغورل، دهغه

عامه وظایفو اداء کول چه ټولنه په خپل حرکت کې هغه ته ضرورت لری لکه دخلافت دنده ترسره کول، دقضاء دنده ترسره کول، فتوا ورکول، په ټولنه کې دنوو پیدا شوو مسایلو په هکله شرعی حکم بیانول، ځکه چه ټولنه بی له دغو دندو د اداء کولو څخه سم او باعافیته ژوند نه شی کولای، همدا رنګه دټولنی دضرورت وړ توکې او مواد تهیه کول، دټولنی دضرورت وړ غذایی مواد تیارول، دمریضانو دتداوی لپاره دکافی اندازې ډاکترانو او ددوا موجودیت او داسی نور دټولنی ضرورتونه..........تر دی اندازی چه دټولنی ضرورت پورته شی او ټولنه دنورو خلکو داحتیاج څخه ووزی، او ددی ټولو شیانو تیارول ځکه لازمی او حتمی دی، چه اسلام یوه داسی ټولنه غواړی چه دژوندانه دټولو ضرورتونو په مورد کې خود کفا وی، په خپلو پښو ولاړه وی[28]، اودغیر مسلمانو ټولنو تر برلاسی لاندی نه وی، الله پاک فرمایی: (وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا)[29]، ترجمه: الله پاک کافرانو ته په مسلمانانو باندی برلاسی نه ورکوی. مفسرین پدی هکله چه دالله پاک دا وعده په هغه صورت کې ده چه مسلمانان خپلو ټولو مکلفیتونو ته متوجه شی او هغه عملی کړی، نو دغیر مسلمانانو برلاسی به هم په مسلمانانو باندی ختم شی، او حقیقت هم دادی چه که مسلمانان دخپلی ټولنی ټول ضرورتونه پوره کړی او پردیو ته احتیاج نه وی نو پردی به له کومی لاری پر مسلمانه ټولنه باندی برلاسی ترلاسه کړی[30] او ددی تر خوا عینی واجبات او مکلفیتونه دی کوم چه دهغه په اداء کولو دټولنی ټول افراد مکلف دی، اوکه یو نفر هغه اداء کړی نو دبل چاذمه نه پری خلاصیږی، او دبل چا څخه نه ساقطیږی بلکه هر فرد باید هغه اداء کړی، او دیته ځکه عینی واجبات وایی چه عین هر سړی په خپله باید هغه اداء کړی، او دهیچا ذمه ترهغه وخته ددی واجباتو داداء کولو څخه نه خلاصیږی ترڅو چه خپله هغه اداء نکړی.[31]

دوهم: دکفايي واجباتو مقصد او هدف

په کفايي واجباتو کې شرعي اساسی مقصد او هدف دخلکو دعمومی منافعو او مصالحو ساتل او په سیاسی ، اقتصادی، اجتماعی، عسکری....... ډګرونو کې دټولنی دسم او تمدنی حرکت لپاره دضرورتونو برابرول او تهیه کول دی، لکه دخلیفه او حاکم انتخابول چه په هغه کې دامانت او قوت دوه اساسی صفتونه وجود ولری، ددی پخاطر چه دخلکو تر مینځ عدالت تأمین کړی، او دخلکو منافع داسلامی شریعت داصولو او ضوابطو په رڼا کې وساتی او هغه ته وده ورکړی.

همدارنګه په عامه شأن کې دنصیحت، انتقاد، خطاګانو ته ګوته نیولو مسؤولیت ددی پخاطر دکفایی مکلفیتونو په جمله کې راغلی تر څو دهغه دعملی کولو په نتیجه کې په عامه شأن کې نواقص او کمبودیګانی کمی شی او تصرفات پکې دخلکو دمنافعو سره سر وخوری، او له همدی ځایه ده چه ددی مسؤولیت د سم اداء کولو په خاطر باید په ټولنه کې هغه مؤسسات او ارګانونه ایجاد شی، کوم چه دنصیحت وظیفه دژوندانه په ټولو ساحاتو کې عملی کړای شی، او لکه څنګه چه نصیحت او احتساب په عامه ډګر کې واجب دی، دهغه ارګانونو جوړول هم واجب او شرعی مکلفیت دی، کوم چه ددی ارګانونو نه بغیر دهغه اداء کول په مطلوبه شکل سره ممکن نه وی، او لکه علماء چه وایی، کله چه یو مقصد بغیر د معینی وسیلی داستعمال

[28] پدی هکله وګوره: محمد الغزالي, مشكلات في طريق الحياة الإسلامية, ص: 16.

[29] دالنساء سورت، ۱۴۱ آیت.

[30] دکفایی واجباتو دتعریف په هکله وګوره: جمال الدين عبد الرحيم بن الحسن الإسنوي الشافعي، نهاية السول في شرح منهاج الأصول، 185/1,اوعلي بن عبد الكافي السبكي, او دهغه زوی تاج الدين عبد الوهاب بن على السبكي, الإبهاج في شرح المنهاج, 100/1 .

[31] دعبنی واجب دتعریف په هکله وګوره: حسن محمد مقبول الأهدل، أصول الفقه الإسلامي، ص: 79.

 څخه ممکن نه وی، نو د همغی وسیلی پکارول هم واجب گرځی او په دی ځای کې وسیله دمقصد حکم اخلی، اما دا مکلفیت په معین شخص پوری اړه نلری بلکه ټولنه په مجموعی شکل سره په هغه مکلفه ده.

همدارنگه دتعلیمی مؤسسات جوړول ترڅو دخلکو دژوندانه دمختلفو څانگو لپاره په کار پوه او متخصص افرادوروزی او ټولنی ته یی وړاندی کړی، او بیا داسی نظام او ترتیب جوړول تر څو ددی افرادو څخه په اعظمی شکل سره دهر چانه دځپل تخصص او توانمندی په اساس دټولنی دپرمختگ او هوساینی لپاره کار واخیستل شی، او همدارنگه دخلکو داساسی ضرورتونو دپورته کولو په خاطر زراعت او مالداری ته داسی وده ورکول چه دډوډی اساسی ضرورت پوره کړی، او ملت دلوږی نه پردیو ته لاس اوږد نه کړی، او همدارنگه دصنعت په برخه کې دټولنی دضرورتونو دپورته کولو او دملت دکفایت او ضرورت په انداز صنعتی توکې جوړول کوم چه دژوندانه په ټولو خواوو کې په کاریږی، دا ټول کفایی واجبات دی چه مقصد پکې دخلکو عامه منافع ساتل دی.

ددی ټولو کارونو کول دینی واجب دی او شرعی مکلفیت دی چه په ټول امت باندی دهغه اداء کول لازمی دی، که څه هم دا هر یو کار په انفرادی شکل سره دهر فرد په حق کې واجب ندی، لکه دیو فرد په هکله دزراعت دنده، هغه کولای شی زراعت وکړی او یایی هم ونه کړی، اما په مجموعی شکل سره امت مکلف دی چه دځپل ضرورت دپورته کولو په خاطر زراعت او کرنه وکړی او امت په دی هکله دپردیو دضرورت او احتیاج نه وباسی، له همدی خاطره دی چه فقهاء وایی چه یوکار کېدای شی دیو فرد په هکله مباح وی اما په مجموعی شکل سره هغه واجب وی.[32]

دریم: دسیاست په ډگر کې کفایي واجبات او په هغه کې دښځې ونډه

الف: دقوي او امین حاکم انتخابول

ټول فقهاء پدی اتفاق دی چه په مسلمانانو واجب ده چه دځان لپاره سیاسی مشر (چه هغه ته په اسلامی ادبیاتو کې خلیفه او یاهم امیرالمؤمنین وایی) انتخاب کړی[33]، او فقهاء دهغه دانتخاب په هکله دوه اساسی صفتونه (امانت او توامندی) دشرط په حیث مطرح کوی، خو دا وجوب یو معین فرد ته متوجه ندی بلکه ټوله ټولنه په دی مکلفه ده چه دځان لپاره مشر انتخاب کړی ترڅو دهغوی په نیابت سره په خلکوکې اسلامی قوانین نافذ گړی او دخلکو منافع وساتی او هغه ته وده ورکړی، نودا مکلفیت کفایی مکلفیت دی، او هغه وخت دا مکلفیت دخلکو داوږ څخه ساقطیږی چه هغوی دځپل ځان لپاره وړ خلیفه، مشر او امیر انتخاب کړی، او بیا په همیشنی او پرله پسی توگه دهغه داسی دقیقه څارنه وکړی، چه هغه په ځپلو تصرفاتو کې دخلکو منافع وساتی او دهغه څخه کوږ نشی[34]، او دا کار یو سیاسی فعالیت دی چی دټولنی ټول افراد باید په هغه کې ونډه واخلی، داکار نفلی او یاهم تطوعی کار ندی او نه هم مباح کار دی چه په نه کولو یی انسان ته کومه ملامتی نه متوجه کېږی، بلکه داکار شرعی واجب چه که ټولنه په هغه کې سستی وکړی او دځان لپاره امیر او مشر انتخاب نه کړی په ټولنه کې گډوډی راځی، او دخلکو مال او ځان په خطر کې لویږی، او که یو نفر انتخاب کړی خو هغه امانتدار نه وی

[32] په کفایی او عینی واجباتو کې دشرعی مقاصدو په هکله وگوره: إبراهيم بن موسى اللخمي الشاطبي, الموافقات في أصول الشريعة, 177/1، او عز الدين عبد العزيز بن عبد السلام, قواعد الأحكام في مصالح الأنام، 41/1.، او عبد الرحمن بن أبي بكر السيوطي, الأشباه والنظائر410/1.

[33] وگوره: عبود العسكری، اصول المعارضة السياسية فی الاسلام. ۱۹۹۷م اوله طبعه، دار النمير للنشر والتوزيع، دمشق، ص: ۵۳ -۵۷.

[34] له همدی فقهی قاعده رامینځ ته شوی چه وایی(تصرف الامام منوط بالمصلحة) ترجمه: دامام دتصرف صحت دمصلحت دمتحقق کېدو سره تړلی دی. وگوره په دی هکله: مصطفى أحمد الزرقاء ، المدخل الفقهي العام، دار الفكر، دمشق ط/10 ، 1968م.

اخلاص، صداقت او تقوی ونه لری نو دملی او ټولنیزی شتمنی څخه به ناوړه استفاده وکړی، او دهغه په توزیع کې به عدالت رعایت نه کړی، او که هغه علم او اداری توانمندی ونه لری نو دهغه دبی کفایتی له وجهی به دملت منافع ضابع شی، له دی امله په ملت باندی دا واجب ده چه دوی دشرایطو برابر مشر انتخاب کړی، او که دا کار ونه کړی نو دوی به ټول یو دشرعی واجب په اداء کولو کې سستی کړی وی او دوی الله پاک ته مسؤول دی او گنهکار دی، او دهغوی دگنهکاریدو تر خوا په دنیا کې هم خلکو ته او ددوی منافعو ته ددی گناه ضرر رسیږی، او دامکلفیت دټولنی دټولو افرادو په هکله دی او په شریعت کې هیڅ داسی دلیل نشته چه ښځی له دی مکلفیت څخه مستثنی وی، او ښځه په عمومی مکلفیت کې دنارینه سره په کفایی واجباتو کې دخپل توان او طاقت په اندازه شامله ده.

نو داکار یو سیاسی فعالیت چه دهغه په اړه فعالیتونه غربی ادبیات دسیاسی حقوقو په نوم بولی ولی په اسلامی ادبیاتو کې(لکه څنگه مو چه مخکې وویل) بهتر ده چه سیاسی مکلفیتونه ورته ووایو، چه دنارینه او ښځو دواړه دا مکلفیت لری، پدی هکله دعایشه رضی الله عنها توصیه او نصیحت راته یاد شو چه دعمر رضی الله عنه نه یی دوفات دشیبو څخه دمخه ویلی وو چه اسلامی امت دگډوډی په حال کې مه پریږده او دهغوی لپاره مشر وټاکه.

ب: دحکومت په تصرفاتو دملی نظارت او څارنی دنظام رامینځ ته کول

اسلامی شریعت چه د قوی او امین مشر په انتخابولو امر کړی، هغه ددی په خاطر چه وتوانیدلای شی سمه حکومتداری رامینځ ته کړی، او دخلکو دخادم حکومت په حیث عرض اندام وکړی، دخلکو منافع وساتی او فرصتونه په خلکو کې په عادلانه شکل سره تقسیم کړی، دداسی حکومتداری رامینځ ته کول یو شرعی مکلفیت دی او امت دهغه په اداء کولو او عملی کولو باندی مکلف دی، او له همدی ځایه ده چه باید داسی ارگانونه او مؤسسات جوړ شی چه دسمی او راشدی حکومت داری دموجودیت ضمانت ورکړلای شی.

دیوسم او مسؤول پارلمان (دخلکو دنماینده مجلس) موجودیت تر ډیره حده پوری دښی حکومتداری ضمانت په انسانی ټولنه کې کولای شی، دنورو مدنی هغه ټولنو موجودیت، کومی چه دعامه منافعو په هکله دحکومت دتصرفاتو نظارت او څارنه وکړی، هغه هم دښی حکومتداری دضمانتونو دفعالولو سره کمک کوی، او که چیری داسی څرگند شی چه حکومت په خپلو تصرفاتو کې دملت منافع نه ساتی نو همدا ملی او تولینز نهادونه داسی قانونی فشارونه ایجادولی شی چه دحکومت دناسمو تصرفاتو مخه ونیسی.

ددې لپاره چه مدنی ټولنی خپله وظیفه دحکومت دڅارنی په هکله په سم شکل سره اداء کړی، نو دحکومت د اداء او کار کرد دکچی دمعلومولو په خاطر د تحقیقات مراکزو اهمیت باید له نظره ونه ایستل شی، تحقیقاتی مراکز دواقعیتونو دپیژندلو او دملت دضرورتونو دکچی او بیا دهغه ضرورتونو دپورته کولو لپاره کړنی او عملونه په سم شکل سره پرتله کولای شی، او هغه بیا دامکاناتو او فرصتونو او موانعو په رڼا کې په سم شکل سره تحلیلولای شی، او په دی تحلیل کې نارسیو او غلطو فعالیتونو او تصرفاتو ته گوته نیولی شی، چه دا کار دسمی او راشده حکومتداری دموجودیت سره کمک کوی، او ددی ټولو وسایلو په کار اچول دسمی حکومتداری دراوستلو په خاطر یو شرعی واجب دی چه دهغه اداء کول په کوم خاص فرد پوری اړه نلری بلکه ټولنه په مجموع کې په هغه مکلفه دی، چه نارینه او ښځی ټول په هغه کې شاملی دی، او دا فعالیت په ټولنه کې ډیرو فعالیتونو ته شاملیږی چه ټول یی دسیاسی فعالیتونو په چوکاټ کې ځای نیسی.

ج: دحق په استعمال کې سلبی تعسف او کفایي واجبات: دحق په استعمال کې تعسف په حقوقی او قانونی اصطلاح کې دغیر مشروع هدف لپاره دحق داستعمال په معنی راغلی، او یاهم دحق استعمالول پداسی شکل سره چه نورو ته دهغه څخه ضرر ورسیږی، او یاهم هغه فایده چه دحق څښتن ته رسیږی دهغه ضرر پرتله ډیره کمه وی چه بل چاته یی دحق داستعمالولو په نتیجه کې رسوی، او یاهم داچه دحق په موجب سره نور څوک دخپلو مصالحو دلاس ته راوړلو نه منع کړی پداسی حال کې دهغه مصالحو ترلاسه کول دحق څښتن ته هیڅ ضرر هم نه رسوی، چه داټول انوع دفعل او کړلو په جانب کې دی، اما سلبی تعسف دسیاست په ډګر کې دهغه واجباتو او مکلفیتونو پریښودلو او نه عملی کولو ته وایی دی چه دهغه په نتیجه کې دټولنی مشروع او روا مصالحو ته ضرر او تاوان ورسیږی.[35]

اما اسلامی شریعت چه حقوقو ته دمکلفیتونو سره پیوست ورکوی، دحقوقو داستعمال په هکله سلبی او منفی تعسف او ناوړه شدت له مینځه وړی، او په انسان کې ایجابی او مثبت روش او چلند ایجادوی، او لدی امله چه دحق استعمالول هغه ته په معینه مرحله کې څه معین منفعت نه جلبوی تر دی بهانه لاندی ټولنی ته دحقوقو دنه استعمال په واسطه ضرر نه رسوی، چه البته دا هغه قانونی او حقوقی مثبت ټکې دی چه په اسلامی تشریعاتو کې چه دحقوقو استعمال دمکلفیتونو په بڼه کې مطرح کوی، پروت دی، او دا مطلب یو دهغه ډیرو ټکو څخه دی چه داسلامی تشریعاتو او قانونګذاریو ښیګڼی نظر غربی تشریعاتو ته ٍثابتوی، او دا ثابتوی چه اسلامی تشریعات په ټولنه باندی دقانونی قاعدی مختلفو آثارو ته متوجه دی او هغه رنګه یی هغه تنظیم کړی دی چه دټولنی هراړخیزی منافع تأمینوی، او داسی نه دی لکه غربی تشریعاتی نظام چه دقضیی یو طرف ته متوجه کیږی اما بل طرف آثار یی دغربی قانونګذار دسترګو نه غایب وی، چه دا امر په مجموع کې داسلامی شریعت کمال او هراړخیز توب ثابتوی.

پنځم مطلب

په صدر اسلام کې دښځو دسیاسي مواقفو اودریځونو نمونی او دسیاسي پوهاوی د لوړتیا تشریعي ضمانتونه

اول: په صدر اسلام کې دښځو دسیاسي موقفونو نمونې

موږ په مطالبو کې کله ناکله په صدر اسلام کې دمختلفو سیاسی فعالیتونو نمونی ذکر کړی دی، خو دلته دلږ څه زیات وضاحت لپاره دوه نوری نمونی دسیاسی فعالیت په هکله ذکر کوم چه هغه دابوبکر صدیق رضی الله ددوه لورګانو دوه مواقف دی، کوم چه یوه یی دمسلمانانو مور ده (ام المؤمنین عایشه رضی الله عنها) او بله دهغهی مشره خور ده کومه چه دزبیر بن العوام میرمن وه او دعبدالله بن زبیر موره وه، هغه چه درسول الله صلی الله علیه وسلم دهجرت په وخت یی رسول الله صلی الله علیه وسلم او خپل پلار (ابوبکر رضی الله عنه ته ډوډی رسوله) چه هغه کار هم په خپل ذات کې یو سیاسی فعالیت وو، دلته دغه دوه نمونی دبیلګی په شکل سره یادوم، ترڅو دنن ورځ ښځی په دی دوو قیادی او رهبرو ښځو پسی اقتداء وکړی، او دعادتونو او رواجونو کړی هغوی داسلام دتمدنی حرکت دغوښتنو نه منع نه کړی.

الف: دعایشه رضی الله عنها شرکت دجمل په واقعه کې

عایشه رضی الله عنها د علی ابن ابی طالب دخلافت په وخت کې دځینو اصحابو (زبیر بن العوام او طلحه بن عبیدالله) په ملګرتیا دعثمان ابن عفان رضی الله عنه دقاتلانو دقصاص غوښتنه وکړه او دبصری په طرف باندی یی حرکت وکړ، تر څو

---

[35] وګوره: محمد فتحی درینی، نظریة التعسف فی استخدام الحق، ۱۹۸۷م دار البشیر، عمان.

دوی دهغه ځای ځخه دعثمان رضی الله عنه دقاتلانو دقصاص غوښتنه وکوی، او په علی رضی الله عنه باندی پدی هکله فشار وارد کړی، اما ددی حرکت په نتیجه کې ددواړو صفونو تر مینځ جنګ ونښت چه ډیر صحابه په هغه کې شهیدان شول، زبیر بن العوام هم په هغه کې شهید شو او طلحه بن عبیدالله هم په هغه کې شهید شو.

دعایشه رضی الله عنها دا موقف پدی دلالت کوی چه هغه لوړه سیاسی پوهه درلوده او دمسلمانانو دامور په اړه یی مثبت فکر کاوه او دهغه په هکله یی دمسؤولیت احساس کاوه، چه دعایشه رضی الله عنها دی تصرف په دی دلالت کوی چه دښځی شرکت په سیاسی قضایاوو کې دصحابه وو په وخت کې یو منل شی امر وو، اګر چه دعایشه رضی الله عنها مخالفت دعلی رضی الله په مقابل کې دډیرو علماو له طرفه منل شوی ندی، او هغه ددی په خاطر چه عایشه رضی الله عنها پدی موقف کې په صواب باندی نه وه، او عایشه رضی الله عنها خپله هم ددی وتلو نه پښیمانه وه، او ډیر خلک خو چه ددی حادثی په عمق باندی نه پوهیږی داسی استدلال کوی چه عایشه رضی الله عنها چه خپله ددی موقف نه پښیمانه وه، نو څرنګه دهغی په موقف باندی دښځو لپاره په سیاسی فعالیت کې دشرکت په مشروعیت باندی استدلال کوو، اما حقیقت خو دادی چه عایشه رضی الله عنها پدی پښیمانه نه وه چه هغه ولی په سیاسی فعالیت کې شرکت وکړ، بلکې هغی دا فعالیت ددین او خپل شخصیت جزء بللو، بلکه هغه په خپل دی اجتهادی موقف کې پښیمانه وه، چه دی هغی په نتیجه کې ډیر مسلمانان په دوو طرفونو کې شهیدان شول، او بل درسول الله صلی الله علیه وسلم هغه حدیث ورپه یاد شو، په کوم کې چه دهغی نه دعایشه رضی الله عنها په دی موقف کې ناصوابی معلومیږی.[36]

ب: داسماء بنت ابی بکر دحق خبره دظالم حاکم (حجاج بن یوسف) په مقابل کې

امام بیهقی له طارق ابن شهاب نه روایت کوی چه له رسول الله صلی الله علیه وسلم څخه پوښتنه وشوه چه یا رسول الله کوم جهاد بهتر دی، هغه وویل: دحق کلمه دظالم سلطان په مخ کې.[37] او دظالم سلطان په مقابل کې حق خبره کول په نن ورځ اصطلاحاتو کې پوره سیاسی عمل ګڼل کیږی، چه داکار اسماء بنت ابوبکر دحجاج بن یوسف په مقابله کې وکړ، حجاج بن یوسف کله چه عبدالله بن زبیر په شهادت ورساوه دهغه مور اسماء بنت ابوبکر ته راغی او ورته یی وویل: ودی لیدل چه دالله ددښمن سره می څه وکړل؟ (دحجاج مطلب دهغه دزوی عبدالله بن زبیر وژل وو) اسماء بنت ابوبکر ورته وویل: ما ولیدل چه تا دهغه دنیا خرابه کړه او هغه ستا آخرت درباندی خراب کړ، ما واوریدل چه تا هغه ته ویلی: ای دذات النطاقین زویه! په الله دی زما قسم وی چه زه ذات النطاقین یم، په یو نطاق (ټوټه درخت) باندی می درسول الله صلی الله علیه وسلم او دابوبکر ډوډی نیوله، او بل نطاق خو هغه دی چه ښځه هغه ته همیشه ضرورت لری، داسی روایت دی چه په ثقیف کې یو دوراغجن او یو هلاک کوونکې شته، درواغجن خو مو ولید[38] اما هلاک کوونکې فکر کوم چه تاسی یی، نو بیا څنی پورته شوه او بیا ورته راونه ګرځیده.[39]

---

[36] وګوره: یوسف قرضاوی، من فقه الدولة فی الاسلام، ص:۱٦۴.

[37] امام بیهقی، السنن الکبری، دحدیث شمیره:۷۸۳۴.

[38] هغه مختار بن ابی عبید ثقفی وو چه دنبوت دعوی یی وکړه او بیا دجنګ نه ورسته ووژل شو.

[39] دا حدیث امام مسلم داصحاب کرامو په فضایلو کې راوړی دی.

دوهم: په اسلامي شريعت کې د ښځو دسياسی پوهاوی دلوړتيا هڅه

داسلام مبارک دين دښځو مشارکت ته په مختلفو ساحاتو دژوندانه کې پوره توجه کړې ده، جومات ته دپنځه وخت لمانځه لپاره حاضريدل، دجمعي لمونځ کول او دعيد لمانځه ته حاضريدل، دا ټول هغه وسايل دي چه دعبادتی او دتزکېوی مقاصدو تر څنګ اسلام دښځی دسياسی شعور او پوهاوی دلوړتيا په خاطر ښځه دهغه په حضور باندی مکلفه کړې ده، او جومات خو هغه دمسلمانانو دټوليدو ورځنی ځای دی چه دهغی له لاری مسلمان داسلامی ټولنی دحال څخه خبريږی، او امام دجمعي په ورځ مسلمانان هغه څه ته متوجه کوی چه د اسلامی ټولنی لپاره پکار وی او ياهم هغه مهم حوادث خلکو ته شرح کوی کوم چه دهغتی په جريان کې په ټولنه کې او يا هم دټولنی په اړه واقع شوی وی، او ددی په خاطر چه ښځو دټولنی دحرکت څخه په فاصله کې نوی،نورسول الله صلی الله عليه وسلم امر کړی دی چه ښځی بايد ځوک دجومات څخه منع نه کړی، تر څو هغه دټولنی دحرکت او په هغه باندی دپوهی څخه ليری پاتی نه شی، او له هغه خير او ښيګڼو څخه محرومه نه شی کوم چه په جومات کې وجود لری، ځکه جومات خو داسلام له نظره او دخپل تاريخی موجوديت له نظره دعبادت، علم او سياست روڼ مرکز دی، رسول الله صلی الله عليه وسلم فرمايي: (تاسی دالله وينځی دالله دمساجدو څخه مه منع کوی)[40] او رسول الله صلی الله عليه وسلم چه دالله پيغمير دی پوهيده چه کله به په امت کې داسی کسان پيدا شی چه هغوی به ددينداری تر عنوان لاندی او دفساد نه دمخنيوی تر عنوان لاندی بيا ښځه دټولنی دامور څخه منزوی کول وغواړی، او هغه به په کور کې داسی بندی کول وغواړی چه ددوه ځلو څخه زيات به دخپل کور څخه ونه وزی، يوځل دواده په ورځ چه دپلار دکور څخه دميړه کورته ووزی او دوهم ځل کله چه وفات شی نو قبرته دخپل کور څخه ووزی، او حقيقتا په داسی ذهنيت باندی خلک اوس هم په ټولنه کې ډير شته دی چه په اخلاص کې يی کېدای شی کمی نه وی، اما عملا يی اسلامی دعوت ته ډيره صدمه رسولی ده..

دا پورته مطلب خو دپنځه وخته لمونځ په هکله او دجمعي دلمانځه دحضور په هکله وو، چه کېدای شی ځوک ووايی چه دی که دسياسی پوهاوی په هکله څه خبره نشته، خو دا خبره ددوه عيدونو په ورځ دعيدګاه ميدان ته دحضور څخه په ځلانده توګه معلوميږی، دام عطيه رضی الله عنها نه روايت دی: (موږ ته امر کېده چه دعيد په ورځ عيدګاه ته لاړ شو، پيغله هم لاړه شی، حتی که ښځه دحيض په حالت کې وی هغه هم لاړه شی، دخلکو په شا کې ودريږی دهغوی سره تکبيرات زمزمه کړی، دهغوی سره دعا زمزمه کړی، او دهغی ورځی دبرکت او پاکې څخه برخمن شی)[41] دحفصه رضی الله عنها نه روايت دی چه دهغی خور درسول الله صلی الله عليه وسلم نه پوښتنه وکړه، چه که زموږ څخه کومه ښځه جلباب (څادر) ونه لری نو هغی ته اجازه شته چی عيدګاه ته حاضره نشی؟ رسول الله صلی الله عليه وسلم ورته وويل، هغه دی دخپلی خور سره په چادر کې پرده وکړی او لاړه دی شی، ترڅو دخير نه او دمسلمانانو ددعانه محرومه نه شی.

دعيد کلنی اجتماعی هغه عامه اجتماع ده چه په هغه کې دمسلمانانو د ژوندانه په مهمو او عامو مسايلو کې خبره کېږی، دهغی له لاری مسلمانان دخپلو امورو او مسايلو نه خبريږی، او خپلو مسؤوليتونو ته متوجه کېږی، او له دی لاری مسلمانان سياسی پوهاوی ترلاسه کوی او دټولنی دجرياناتو نه خبريږی، او دشرعی نصوصو تاکېد په دی باندی چه ښځی بايد دی

40 دا حديث امام مسلم په خپل صحيح کتاب کې راوړی دی، دحديث شميره: ۴۴۲.

41 دا حديث امام بخاری په خپل صحيح کې روايت کړی دی، دحديث شميره: ۹۲۸.

اجتماع ته حاضری شی، ولو که حایض هم وی او یا خپل ټکری ونه لری باید حاضره شی، او دا ټول په دی دلالت کوی، چه داسلام مبارک دین نه غواړی ښځه په ټولنه کې دټولنی دعمومی حرکت څخه منزوی شی، که چیری دعید په ورځ دښځو دوتلو څخه تنها عید دلمانځه اداء کول وای، نو حایض ښځی ته به ددی اجتماع دحضور امر نه کېده، اما دا امر په داسی حال کې چه هغه لمونځ هم نه شی اداء کولای دسیاسی شعور دلوړتیا او دمسلمانانو دټولنی دعمومی خبر او برکت چه هماغه ټولنیزو مسؤولیتونو ته متوجه کېدل او ددعا دبرکت څخه مستفید کېدل دی، افاده کوی.

دآخر خبره

ددې لیکنې په پای کې هغه خلاصه نتایج چه لاس ته می راوړي په لاندې ټکو کې محترمو لوستونکو ته وړاندې کوم:

- دسیاست دډګر داصلاح لپاره کار کول او دهغه لپاره هڅه کول، دټولنی دپرمختګ لپاره ضروری عمل دی، او پرته د یوی سالمی اداری څخه چه دهیواد واک یی پلاس کې وی، ملت دترقی او پرمختک په لوری حرکت نه شی کولای، او ددی ضرورت دپورته کولو په خاطر باید ښځی دنارینه وو تر خوا د راشدی او سالمی سیاسی اداری درامینځ ته کولو په خاطر خپل ټول کوشش دمختلفو لارو څخه ترسره کړی، او ددوی دتوانمندیو او طاقتونو څخه دټولنی دمتعددو خواوو دجوړښت په خاطر بایدکار واخیستل شی.
- دسیاسی اصلاح لپاره کار کول، او پدی هکله سیاسی فعالیت کول دټول امت مکلفیت دی چه فقهاء هغه ته کفایی واجبات وایی، او ښځه پدی عمومی مکلفیت کې شامله ده، او په شریعت کې هیڅ داسی دلیل نه شته چه ښځه پدی ساحه کې دعمومی مکلفیت څخه استثناء کړی.
- دداسی مؤسساتو او ارګانونو جوړول ډیر ضروری دی، چه دهغی لاری ښځی وکولای شی دراشده حکومتداری درامینځ ته کېدو لپاره هڅی وکړی، او دهغی لاری وکولای شی داسی نوع دفشار واردولو لاری جوړی کړی چه حکومتداری خپلو وظایفو ته متوجه کړی، او دکړی لاری نه یی سمې ته راولي، او داکار داسلامي امت ستراتیژیکو او تمدنی اهدافو ته درسیدو په خاطر ضروری دی، او بې له دې امت داستبداد، فردی انانیت او عقب ماندګی دحلقو څخه نشی وتلای.
- دسیاسي مکلفیتونو اصطلاح مناسبه او سمه اصطلاح ده، او دا اصطلاح دشرعی مقاصدو او دټولیزو مکلفیتونو دطبیعت سره سمون خوری، ځکه دټولنیزو مکلفیتونو په عملی کېدو پورې دامت نهضت او پرمختګ تړلی دی، اما دسیاسي حقوقو اصطلاح (کومه چه په غربی سیاسی اصطلاحاتو کې یی رواج موندلی) سلبی موقف رامینځ ته کړی، او دی کار دامت عامه منافعو ته ډیر ضرر رسولی دی.
- په صدر اسلام کې دښځې دسیاسی مشارکت ډیری عالی نمونی وجود لری، هغوی په اسلام باندی ایمان راوړ او دجاهلیت دزوندانه دمنهج دبدلیدو لپاره یی ملا وتړله، دالهی منهج دحاکمیت لپاره یی هڅی وکړی په داسی حالی کې چه دمشرکېنو دسخت ګواښ سره مخ وو، دالله په لاره کې یی هجرت وکړ، دجهاد په مختلفو برخو کې یی شرکت وکړ، او دحکومتداری خواته یی توجه وکړه او په سیاسی اموراتو کې یی دمشورو ورکولو، انتقاد کول، دحاکم په مخکې دحق ویلو دنده ترسره کړه.
- دامت دنهضت او ترقی دغوښتنو څخه داده چه دټولنی ټول عناصر(نارینه او ښځی) ټول دټولنی دجوړیدو او اصلاح طرف ته حرکت وکړی، خپلی ګوتی په نواقصو کېږدی، دټولنی دعامه امورو په هکله دکړو او ناوړه تصرفاتو دسمولو کوشش او هڅه وکړی، چه ددی کوششونو په سر کې دسیاسی اصلاح مسؤولیت دی، جه هغه یو نفلی کار ندی بلکه

داکار دکفایی واجباتو څخه شمیرل کېږي چه دټول امت په اوږو باندی ایښودل شوی دی، او ښځه پدی دنده کې فعاله ونډه اخیستلی شی، او دهغی په غیاب سره دسیاسی اصلاح او سمون لپاره کوششونه تضعیف او کمزوری کېږی.

- په اسلامی ټولنه کې دښځی دسیاسی مشارکت دزمینو دنه ایجاد په صورت کې به داسلام دښمنان دښځی دآزادی او دښځی دحقوقو تر عنوان لاندی دټولنی دا مهم قشر په داسی ناروا فعالتیونو کې بسیج او منظم کړی، چه هغه به دامت او هیواد دستراتیژیکو منافعو سره په ټکرکې وی، او ځینی مغرضی حلقی به په دی هکله پوره فعالی شی.

د منابعو فهرس

1. قرآنکریم.
2. احمد عبدالله عوضی، په اسلامی شریعت کې درعیت سیاسی حقوق او دوضعی نظامونو سره دهغه مقایسة (الحقوق السیاسیه للرعیة فی الشریعة الاسلامیة مقارنا بالنظم الوضعیة) په مقایسوی فقه کې دماستری رساله، چه داحمد علی ازرق تر سرپرستی لاندی لکېل شوی چه په ۱۹۹۴م کال کې دامدرمان اسلامی پوهنتون ته وړاندی شوی.
3. إسماعيل بن كثير القرشي. البداية والنهاية، مكتبة المعارف، بيروت.
4. اسماء بنت محمد احمد زیاده (دور المرأة السیاسی فی عهد النبی والخلفاء الراشدین) دار السلام، اوله طبعه، ۲۰۰۱م.
5. سليمان بن موسى الأندلسي، الاكتفاء بما تضمنه من مغازي رسول الله والثلاثة الخلفاء، تحقيق د. محمد كمال الدين، عالم الكتب، بيروت، 1997هـ، الطبعة الأولى.
6. عبدالحلیم ابو شقه، دښځی آزادی درسالت په عصر کې (تحریر المرأة فی عصر الرسالة) دوم جزء (دښځی مشارکت په اجتماعی ژوندانه کې) دار القلم، اوله طبعه.
7. عبدالرحمن بن علی بن جوزی، دعمر بن خطاب سیرت (سیرة عمر بن الخطاب) دار الکتب العلمیة، بیروت.
8. عبدالرحمن عبدالخالق، شوری داسلامی حکومت تر سیوری لاندی(الشوری فی ظل الحکم الاسلامی) ۱۹۷۵م سلفی مطبعه، کویت
9. عبدالرزاق سنهوری، اصول القانون، منشأ معارف، اسکندریة، مصر.
10. عبدالوهاب خلاف، السیاسة الشرعیة، ۱۹۷۷م دار الأنصار.
11. عبد الملك بن هشام بن أيوب، السيرة النبوية، تحقيقعبدالرؤوف سعد، دار الجيل، بيروت، الطبعة الأولى، 1411هـ.
12. عبود العسکری، اصول المعارضة السیاسیة فی الاسلام. ۱۹۹۷م اوله طبعه، دار النمیر للنشر والتوزیع، دمشق.
13. علی ابن احمد ابن حزم ظاهری، الاحکام فی اصول الاحکام، دار الآفاق الجدیدة.
14. محمد بن إسماعيل البخاري، أبو عبدالله ت 256هـ، الجامع الصحيح، تحقيق مصطفى ديب البغا، دار ابن كثير، بيروت ،ط/1 ، 1407هـ 1987م.
15. محمد بن أبي بكر بن قيم الجوزية شمس الدين ت 751هـ، أعلام الموقعين عن رب العالمين ،دار الفكر ، بيروت لبنان ، 1997م.
16. محمد بن جرير الطبري، تاريخ الأمم والملوك، دار الكتب العلمية، بيروت، 1407هـ، الطبعة الأولى.

17. محمد بن حبّان بن أحمد التميمي البستي أبوحاتم ت 354هـ ، صحيح ابن حبّان بترتيب ابن بلبان ، مؤسسة الرسالة ، بيروت، ط/1 ، 1414هـ 1993م ، تحقيق شعيب الأرنؤوط .

18. محمد بن عيسى الترمذي السلمي أبوعيسى ت 279هـ الجامع الصحيح ، تحقيق احمد محمد شاكروآخرون ،دار إحياء التراث العربي ، بيروت.

19. محمد فتحی درینی، نظرية التعسف فی استخدام الحق، ۱۹۸۷م دار البشير، عمان.

20. محمد بن محمد الغزالي (505هـ) المستصفى في أصول الفقه ، دار الكتب العلمية ، بيروت الطبعة الأولى 1413هـ بتحقيق محمد بن عبدالسلام عبد الكافي.

21. مصطفى أحمد الزرقاء ، المدخل الفقهي العام، دار الفكر، دمشق ط/10 ، 1968م.عبدالحق الاشبیلی، الأحکام الشرعية الكبرى، ۲۰۰۱م ،مكتبة الرشد، عربستان سعودی.

22. يوسف قرضاوی، من فقه الدولة فی الاسلام، دریمه طبعه، ۲۰۰۱م، دار الشروق، مصر.

سوالونه

1. سیاست، حقوق او سیاسی حقونه تعریف کړی.
2. سیاسی حقوق، حقوق دی او که مکلفیتونه؟ دغه مطلب پوره شرح کړی.
3. دسیاسی حقوقو (مکلفیتونو) بنې او شکلونه واضح کړی.
4. امر په معروف او نهی له منکر ښځه آیا دسیاسی فعالیت یوه برخه ده؟ په دی هکله معلومات ولیکی، او بیان کړی چه ښځه آیا په دی هکله دینی مکلفیت لری؟
5. په معاصره ټولنه کې دامر بالمعروف او نهي له منکر دوظیفې د اداء کولو مؤثری لاری او وسایل بیان کړی.
6. په صدر اسلام کې دښځو دسیاسي فعالیت نمونې بیان کړی.
7. شوری تعریف کړی، او دا بیان کړی چه آیا ښځه دشوری اهلیت لری؟ په صدر اسلام کی دښځی سره دمشوری څو نمونی ذکر کړی.
8. کفایی مکلفیتونه تعریف تعریف کړی، په هغه کی شرعی مقاصد بیان کړی، او دسیاست په برخه کی کفایی مکلفیتونه کوم دی؟ هغه شرح کړی.
9. دغربی او اسلامی فکر تر مینځ دسیاسی حقوقو دمفهوم په هکله توپیرونه بیان کړی، او ولیکی چه دا دوه رنګه مفهوم دټولنی په وضعیت باندی څه تأثیر پریږدی؟
10. کومه اصطلاح غوره ده؟ (سیاسی حقوق) او (سیاسی مکلفیتونه) په تفصیل سره دا بیان کړی.
11. که چیری ښځې ته دسیاسی مکلفیتونو د اداء کولو زمینه جوړه نه شی، په ټولنه به څه تأثیر پریږدی؟ په تفصیل سره بیان کړی.